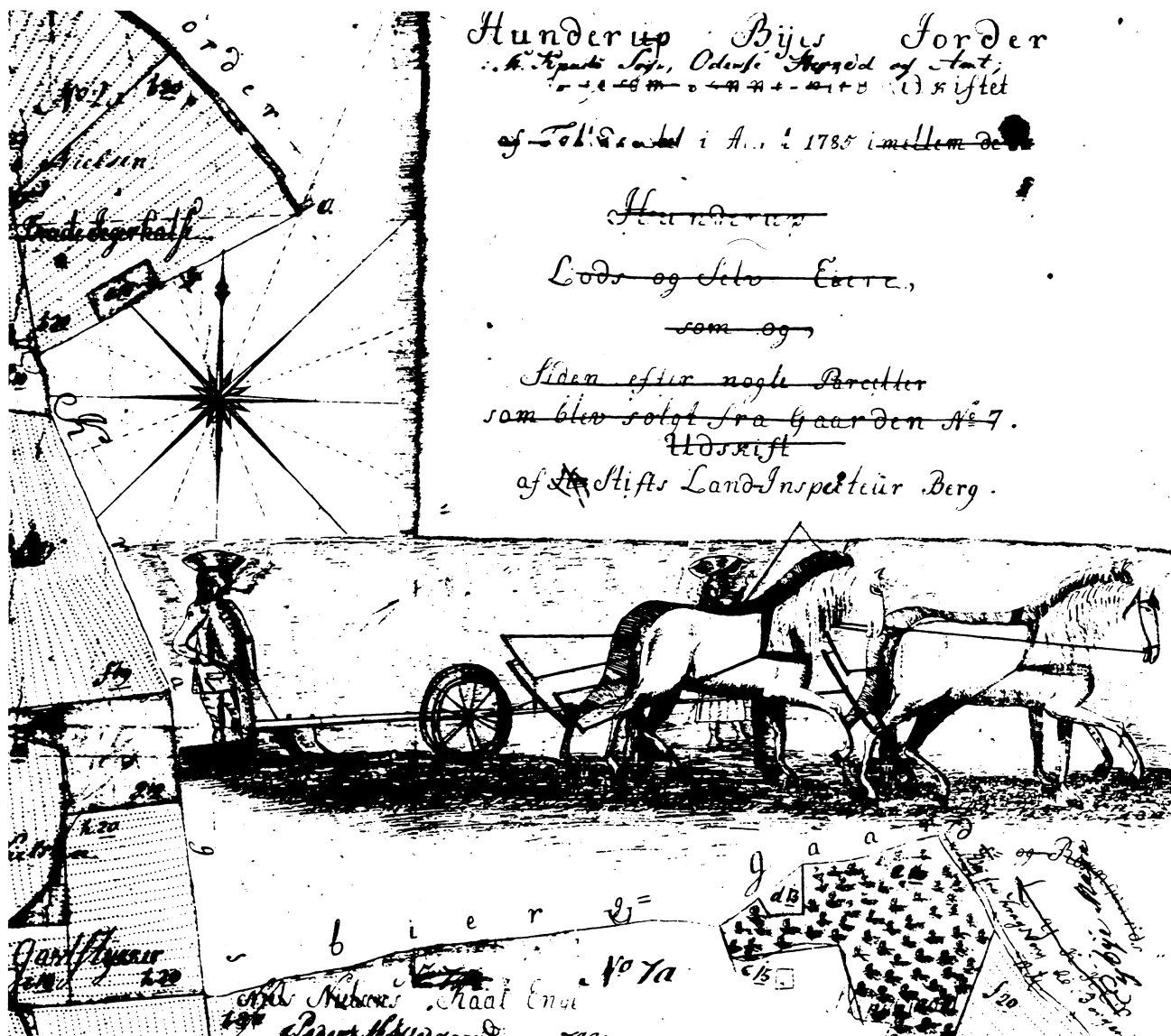

LANDSBYREGISTRERING I FYNS AMT

Historiske forhold

ÆRØSKØBING KOMMUNE

FYNS AMTSKOMMUNE
 Udvalget for teknik og miljø
 1983

Indhold

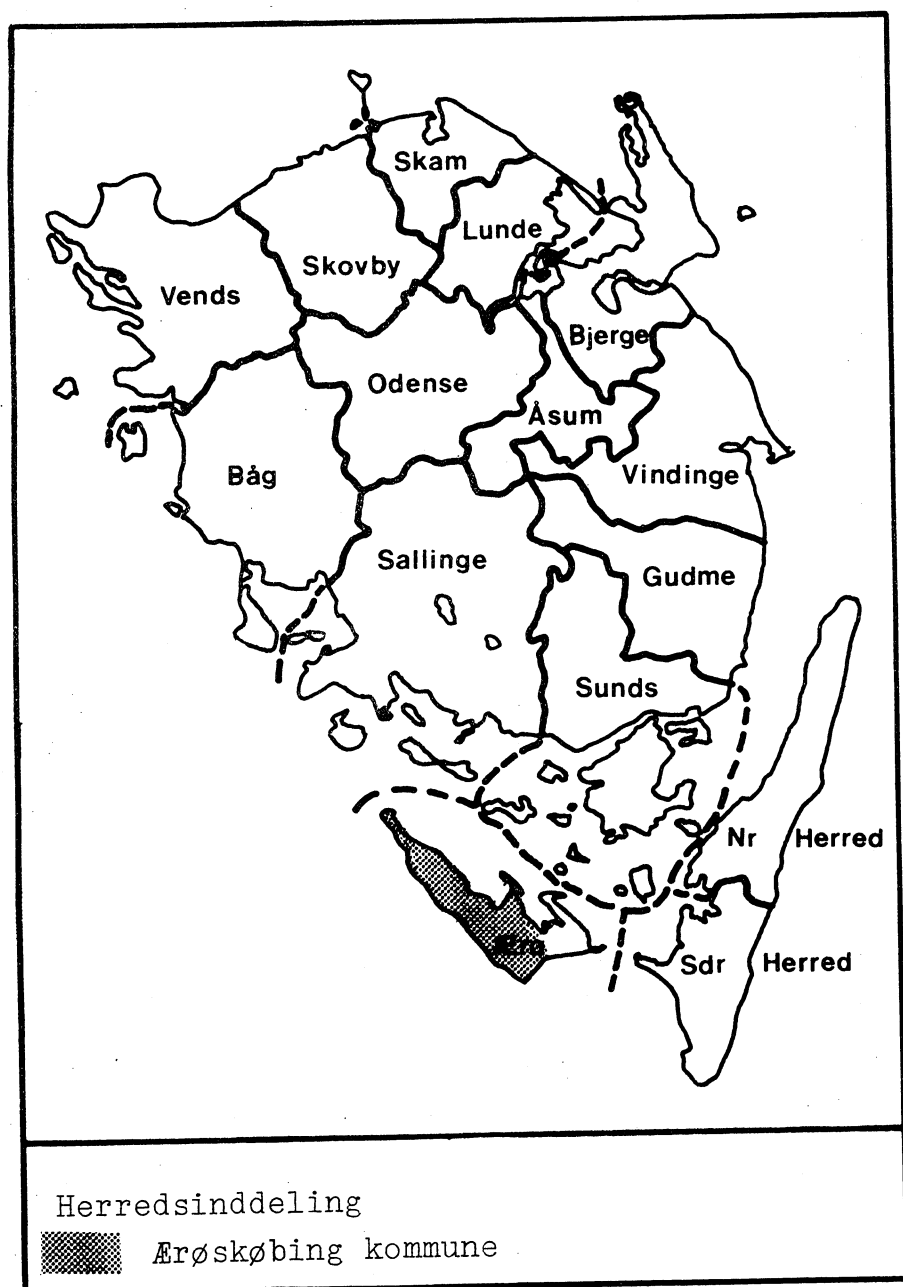
	Side.
Indledning	2
Herredsbeskrivelse	3
<u>Bregninge sogn</u>	
Vester Bregninge	7
Øster Bregninge	19
Leby	31
Skovby	43
<u>Rise sogn</u>	
Dunkær	55
Olde	69
Lille Rise	81
Store Rise	93
Stokkeby	105
<u>Søby sogn</u>	
Søby	117
<u>Tranderup sogn</u>	
Tranderup	129
Vindeballe	141

INDLEDNING

Denne rapport indeholder en undersøgelse og vurdering af de kulturhistoriske interesser i landsbyerne i Ærøskøbing kommune.

For så vidt angår en nærmere beskrivelse af undersøgelsens baggrund og tilrettelæggelse samt forklaringer til de anvendte skemaer og kort, henvises til rapporten LANDSBYREGISTRERING I FYNS AMT - FORELØBIG ORIENTERING, 1983.

ÆRØ HERRED - bebyggelsesudvikling 1500 - 1900.

Ærøskøbing kommune omfatter en del af Ærø herred. For at kunne sammenligne de enkelte landsbyers ressourcemæssige og udviklingsmæssige forhold bringes i det følgende en beskrivelse af bebyggelsesudviklingen i herredet fra år 1500 til år 1900.

ÆRØ HERRED

I forhold til den øvrige del af Fyns amtsskommune indtager Ærø en absolut særstilling i kraft af at øen indtil 1867 administrativt hørte under hertugdømmet Slesvig og således befandt sig uden for kongerigets grænser.

Kildemæssigt indebærer dette bl.a., at man for Ærøs vedkommende mangler centrale kilder som matriklerne 1664, 1688 og 1844.

Beskrivelsen må derfor baseres på andre kilder, der ikke umiddelbart lader sig passe ind i det for den øvrige del af amtet anvendte analyseskema. Også bebyggelsesmæssigt er der tale om en række særtræk, som det vil fremgå nedenfor. Det skal her blot anføres, at en gård på Ærø benævnes et bol (der på Fyn betyder et småbrug) medens husmænd med jord omtales som kådnere. Disse udgør en glidende overgang til gårdklassen.

Ærø har et fladeindhold på 88 km². Fra kysten hæver terrænet sig til en bakkeryg, der strækker sig på langs af øen og når højder på 67 m. Terrænfaldene har imidlertid en meget jævn og regelmæssig karakter. Bakkelandet ophører brat ved det inddæmmede Gråsten Nor, og øst herfor ligger et lavere og mere jævnt bakket land, som tidligere kaldtes Skovlandet. Endnu i 1633 omtales "den smukke skov". Skoven, Drejbyskov, var dog allerede o. 1650 omhugget og gjort til agerland. Omkring 1800 fandtes ingen skov på øen, og de få tørvemoser var opskårne. Øen led derfor af stor brændelsmangel. På grund af befolkningspresset ansås det da for umuligt at opelske skov. Til gengæld er jordene lerede og frugtbare. Rise og Tranderup sogne har det bedste jord, omegnen af Marstal har den ringeste jord.

I økonomisk henseende var søfarten af stor betydning for øen. Omkring år 1800 havde øen ca. 200 fartøjer med en besætning på 600 mand, fiskeriet havde derimod da ringe betydning.

Søfarten gav tilmed næring til opblomstring af et bysamfund, Marstal der i størrelse omkring år 1800 overgik øens gamle købstad Ærøskøbing (henholdsvis 1450 og 1300 indbyggere). Havnebyen (i modsætning til bondebyen) Marstal begyndte formentlig som fiskeleje i 1500-tallet. I 1700-tallet startede den store opgang og i 1736 fik Marstal egen kirke og sogn (i 1744-45 fik Søby egen kirke og sogn). Der var herefter omkring år 1800 5 landsogne (Søby, Bregninge, Rise, Tranderup og Marstal) med ialt 15 landsbyer og 9 møller. De i 1500-1600-tallet anlagte 4 godser var da alle opløste. Udstykningen af godserne - for størstedelen i små parceller - foregik fra 1761-71.

Omkring 1800 var den største gård på øen hovedparcellen af Gravensten gods på ialt 110 tdr. sædeland.

De Ærøske landsbyer udskiftedes i 1776 og ved en deklARATION i 1787 fik samtlige fæstere fri ejendomsret til deres gårde. Adskillige gårde blev udflyttede, og en del huslodder bebyggedes. I Bregninge og Søby sogne fik bønderne imidlertid samlet deres jorder på 3-4 steder. Omkring år 1800 klagede man over, at udparcelleringen af gårde og sammenlægningen af andre forstyrrede den lighed, det vil sige egaliserings af gårdstørrelserne, som var tilvejebragt ved udskiftningen.

I 1231 var stort set hele øen kongens private gods, som imidlertid senere ved arv kom til markgreverne fra Brandenburg. I 1410 erobredes øen af den danske konge. I 1500-tallet fungerede Ærø som livgeding (enkeforsørgelse) for Christian III's dronning Dorothea, men i 1564 kom Ærø og Als til hertug Hans d. Yngre. Han erhvervede i 1584 de resterende 65 kronfæstegårde på øen og samlede efterhånden alt adels- og kirkegods, således at øen blev én samlet hertugelig besiddelse. Hertug Hans oprettede 3 hovedgårde på øen, der hermed blev inddelt i 3 godslen: Gudsgave (Gottesgabe) med Marstal sogn, Gråsten (Gravensten) med Rise og Tranderup sogne samt Søbygård med Bregninge og Søby sogne. Sønnen oprettede yderligere godset Vodrup i 1624. Oprettelserne medførte nedlæggelsen af bebyggelserne Vodrup, Drejby og Trovslykke samt inddragelsen af en del jorde og gårde fra nabolandsbyer. De 4 hovedgårde beslaglagde i 1700-tallet et samlet areal svarende til 50 bøndergårde. I 1634 blev Ærø ved et skifte delt i 4 arvedele. I 1724 og 1749 erhvervede kronen atter hele øen. Overgangen til selveje skete allerede i 1787 i forbindelse med en deklARATION. De 4 hovedgårde var allerede da udstykkede.

Ud fra et skattemandtal kan antallet af jordbrug på øen i 1483 opgøres til 359, heri er dog utvivlsomt indregnet en række kådnere. I 1627 umiddelbart efter de 4 godsers oprettelse kan antallet af gårde opgøres til 268 hvortil kom 83 kådnere, ialt 351 brug. Formentlig mangler de jordløse huse, eller i hvert fald en del heraf i denne opgørelse. Der er næppe tvivl om, at der er sket en markant nedgang i gårdtallet fra 1483-1627. Dels er der tale om 4 hovedgårdsoprettelser, og dels omtales i 1627 adskillige øde gårde, der drives under andre brug. Nedgangen kan skønsmæssigt sættes til et halvt hundrede gårde. I 1706 var gårdtallet faldet til 251 medens der nu var 204 huse. Også denne reduktion synes at kunne forklares i forbindelse med gennemførelsen af egaliseringer, der mindskede gårdtallet. Som følge af udparcelleringen af godserne var gårdtallet i 1803 steget til 284, medens husetallet nu var 418. I 1868 var der 312 gårde og 800 huse og i 1903 var antallet steget til 344 gårde og 1273 huse. Samtidig steg befolkningstallet fra 4835 i 1803 til 6349 i 1845 og 7850 i 1901.

Gårdene på Ærø var forholdsvis små. Omkring år 1800 typisk på 30 tdr. land. I forbindelse med godsernes oprettelse på øen satte en strøm af egaliseringer ind, hvorved altså gårdene i den enkelte landsby gjordes lige på jord og afgifter. I 1627 var 5 (Kragenæs, Marstal, Ommel, Stokkeby og Søby) af de 15 landsbyer på øen egaliserede. Omkring år 1700 var der tilkommet yderligere 8 (Vr. Bregninge, Skovby, Dunkær, Olde, St. Rise, Tranderup og Vindeballe) således at kun Øster Bregningen og Leby nu var uegaliserede. En sidste egaliseringsbølge synes foretaget ved udskiftningen.

Omkring år 1800 noteredes det, at både huse og gårde byggedes af egetømmer og brændte sten, og at mange gårde bestod af én længe, således om det er typisk for flere af øerne i Det Sydfynske Øhav. Nye gårde byggedes dog på denne tid som trelængede.

VESTER BREGNINGE

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

Navn: Bregninge, Vester	Navnetype: - inge
-----------------------------------	-----------------------------

Bemærkninger: Bregninge er nævnt første gang 1398 i formen Bregningh. Forleddet er afledt af plantenavnet bregne. Efterleddet -inge er oprindeligt stedsbetegnelse afledt af indbyggernavne eller - som her - naturnavne.

Anlægstype: Adelby	Anlæggelsestidspunkt: Omkring overgangen mellem vikingetid og middelalder
------------------------------	---

Bemærkninger:
En adelby er en landsby, der modsat de middelalderlige udflytterbebyggelser ikke er anlagt ved udflytning.
V. Bregninge er kirkeby.

Historiske tildragelser:
I Bregninge sogn fødtes 1780 præsten H. C. Monrad.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
----------	----------------	------------------------	--------------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

velbevaret opløst
 delvis bevaret opløst og nybebygget

Højst 3 af udskiftningstidens gårde ligger tilbage i byen - resten er udflyttet. Der er sket nybebyggelse på de fleste gamle gårdtomter og langs vejnettet i byen, hvorved byen har bevaret sin karakter af slynget vejby. Kirken ligger stadig i samme forhold til bebyggelsen. Vejnettet i byen er velbevaret. Ligeså er tofteskellene velbevaret som afgrænsning mod bymarken, men er stærkt opdelt på grund af nybyggeriet.

b. Skelsystem

vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald
 større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

STATISTIK

Areal: 396 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			63				
Bebyggelsesenheder:							
	1483 ¹⁾	1533 ¹⁾	1627- ¹⁾ 28	1706	1773	1868	1903
Gårde:	48ml	min 37 ²⁾ ml	27ml	15ml	14	16	18
Huse:			4	14			
Huse m/ jord:					41	35	38
Huse u/ jord:					8	21	38
I alt:	48	min 37 ²⁾	31	29	63	72	94
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.		5-8 tdr. htk.		8- tdr. htk.		Gennemsnit
(100%) 1706							
(100%) 1773							
(81%) 1868	15		1		-		3,6
(89%) 1903	18		-		-		2,8
Folketal:							
	1769		1870		1901		
Voksne:	197		146		234		
Børn:	96		239		110		
I alt:	293		385		344		

1) Samlet for både Vester og Øster Bregninge.

2) Yderligere 6 kan høre hjemme i Bregninge.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

	Besiddelsesforhold: Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1706	1						14	14
1868	16	56						
1903	18	76						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 396 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 63 tdr.htk. Vester og Øster Bregninge udgør en delt adelby, hvor Vester Bregninge er kirkebyen. Den del af Vester Bregninge, som ligger langs med en vej, der går på tværs af hovedlandevejen gennem Ærø, ved hvilket V. og Ø. Bregninge ligger, kaldes fra 1700-tallet Tværby. Byerne opfattes endnu i 1600-tallet som en enhed, men o. 1700 var Vester Bregninge egaliseret under Søbygård gods, medens Øster Bregninge var uegaliseret under Gravensten gods. Formentlig står opdelingen i forbindelse med denne opsplitning af besiddelsesforholdene.

Af Vester Bregninge er udskilt torperne Skovby og Leby.

Vester Bregninge blokudskiftedes i 1773 og siden er 11 gårde udflyttet.

Omkring 1500 skødede Anders Tegemalt 5 gårde i Bregninge til kong Hans. I 1584 mageskiftedes kronen til Hans bl.a. 7 gårde og 1 hus i Bregninge. Byen lagdes under den nyoprettede hovedgård Søbygård og egaliseredes inden 1706. Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af enheder i Bregninge synes kraftigt vigende fra 1483 til 1627. I Vester Bregninge var der fra 1706 til 1868 omkring 15 gårde, stigende til 18 gårde i 1903. Hustallet var allerede meget højt i 1773, ligesom hus- og befolkningstallet steg i normalt omfang gennem det 19. årh.

Gårdene var i 1868 ret små. Byen egaliseredes mellem 1627 og 1706.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
----------	----------------	------------------------	--------------------

Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Interesse.**

1. Anlægstype. Den store kirke-adelby Bregninge af førvikingetidssnavnetyper -inge synes senest i 1600-tallet delt i Vester og Øster Bregninge. Byen er centralplaceret og har agerorientering. Vester Bregninges byform er slynget vejby. En del af byen kaldes Tværby. Af ejerlavet er udparcelleret torperne Leby og Skovby. Bregninge Mølle (Nye Mølle) omtales fra 1646.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under den nyoprettede hovedgård Søbygård, der egaliserede Vester Bregningen inden 1706. Overgangen til selveje ledsagedes af ekspansion i normalt omfang.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering:

1. Bytomten er opløst og nybebygget.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene.
3. Særlige relikter: kirke.
4. Arkæologiske interesser: -

Møllegård
48

Kirke

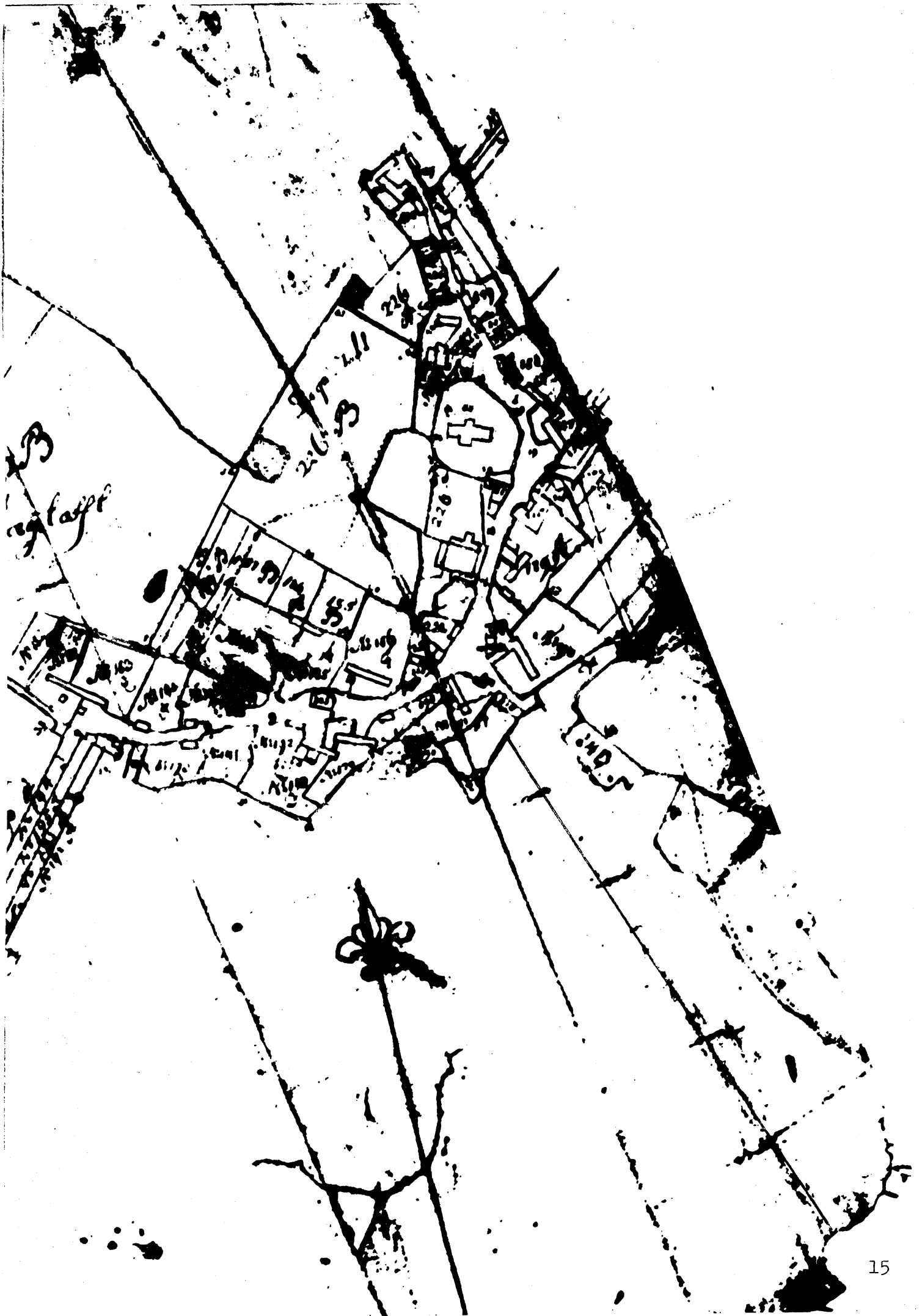
Vester E

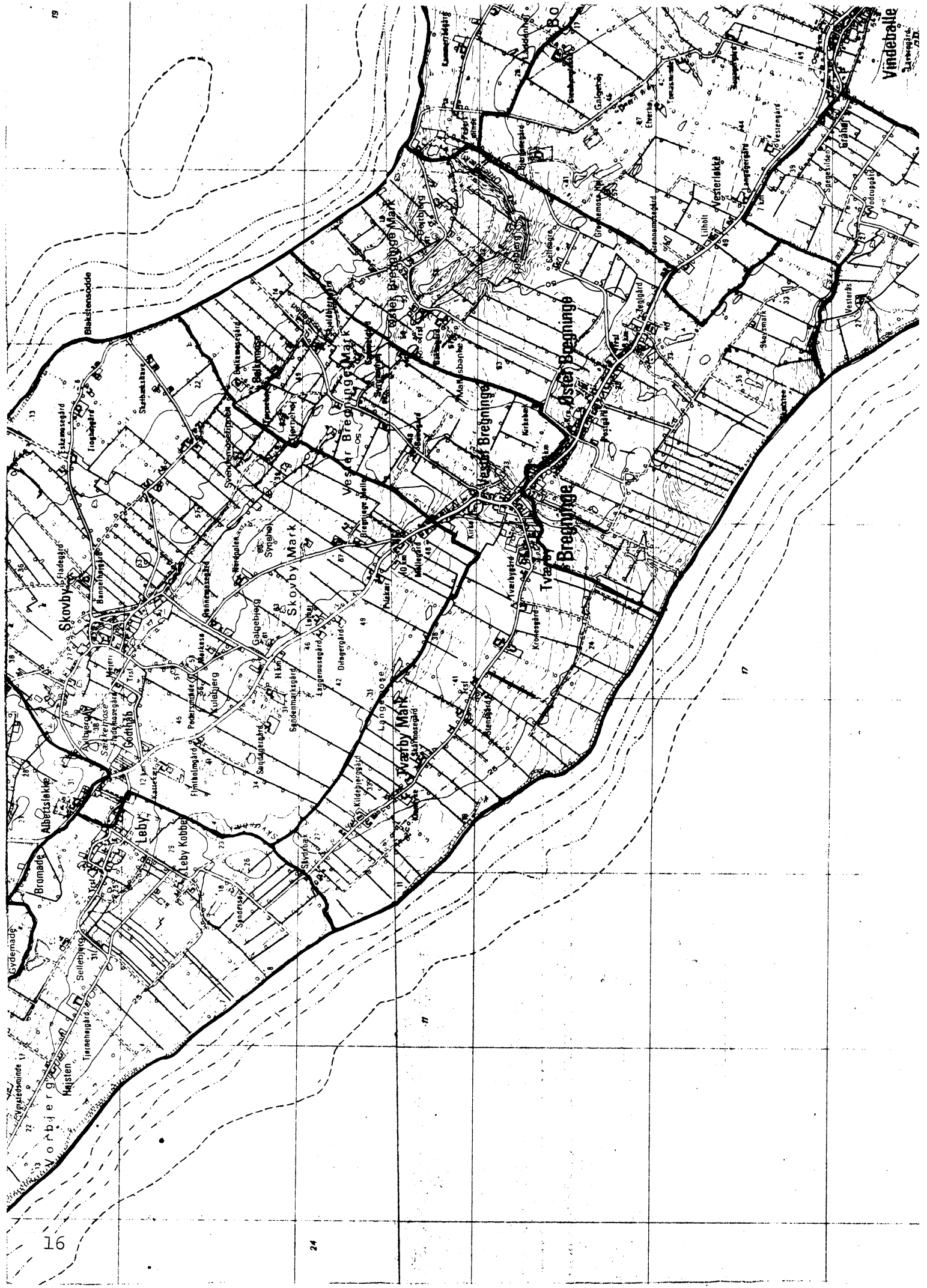
rbygård

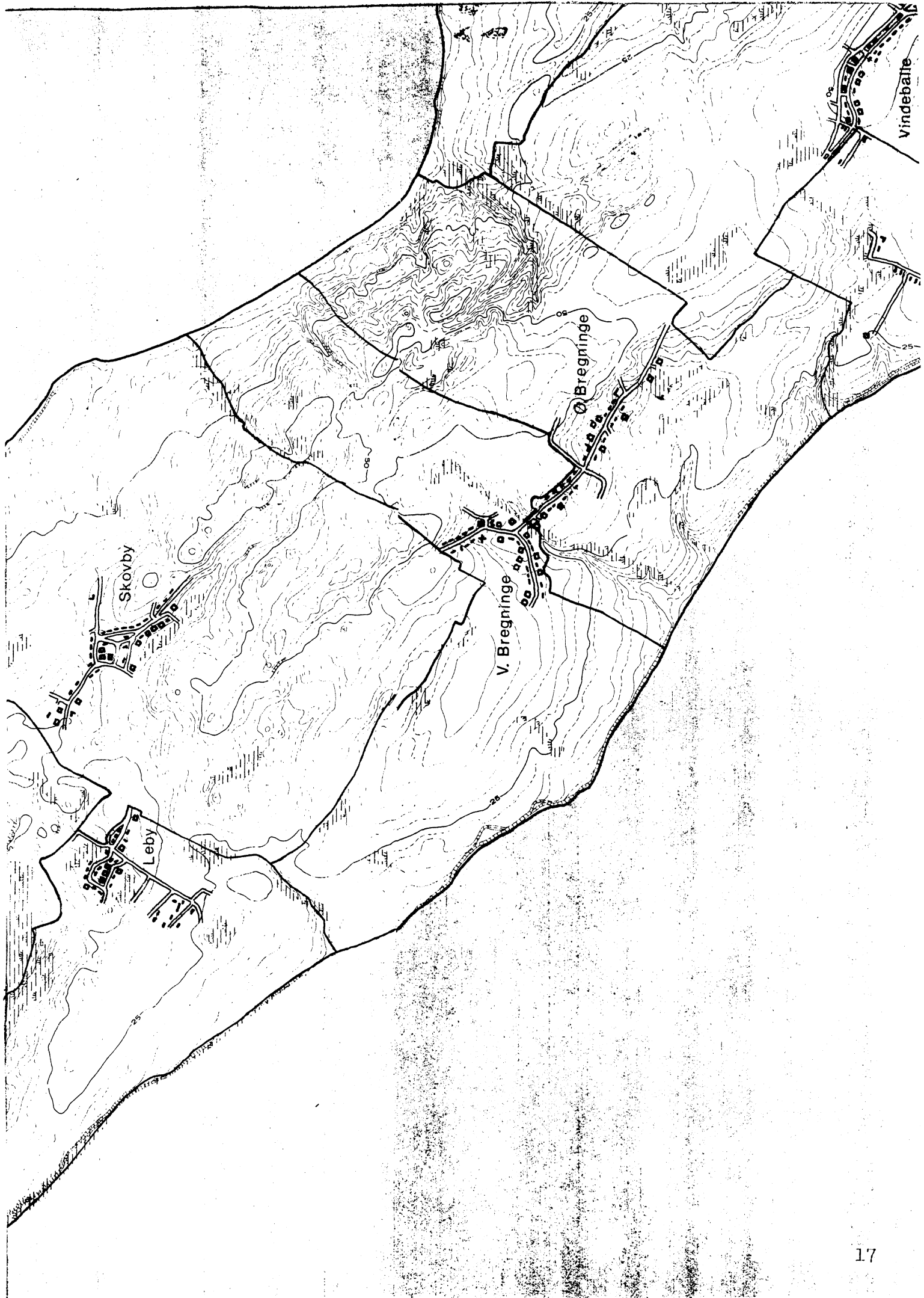
værby

Bregninge

9 km

ØSTER BREGNINGE

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

Navn: Bregninge, Øster	Navnetype: - inge
----------------------------------	-----------------------------

<p>Bemærkninger:</p> <p>Bregninge er nævnt første gang 1398 i formen Bregningh. Forleddet er afledt af plantenavnet bregne. Efterleddet -inge er oprindeligt stedbetegnelse afledt af indbyggernavne eller - som her - naturnavne</p>

Anlægstype: Adelby	Anlæggelsestidspunkt: Omkring overgangen mellem vikingetid og middelalder.
------------------------------	--

<p>Bemærkninger:</p> <p>En adelby er en landsby, der modsat de middelalderlige udflytterbebyggelser ikke er anlagt ved udflytning. Øster Bregninge er udskilt som en del af den samlede Bregninge landsby af godshistoriske grunde.</p>

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
----------	----------------	------------------------	--------------------

BY- OG EJERLAVSTYPE

a. By-tomten Reguleret vejby (!)

Byens gårde og huse ligger på begge sider af den øst-vest-gående vej. Midt i byen har vejen et lige forløb og her ligger gårdene med et reguleret præg (i lige stor afstand fra vejen og med omtrent lige stor indbyrdes afstand). I byens udkanter ligger bebyggelsen mere uregelmæssigt.

b. Placering i forhold til by-marken

centralby agerorientering skovoriering åorientering
 randby engorientering kystorientering
 Ejerlavet har et vinkelret forløb.

c. Udskiftning

år: 1773 figur: Blokudskiftning, mange mindre regelmæssige blokke, husmandslodder nord for byen.

d. Udflytning

ved udskiftningen
 efter udskiftningen 2 gårde.
 Flyttet henholdsvis nord og syd for byen.

ØKONOMI

a. Vangesystem

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Gruslængdebakker mod N. Kuppelbakker.

jordbund: Overvejende moræneler. Spredt liggende områder med smeltevands-sand og ferskvandsdynd.

naturlig afgrænsning: Mod SV og NØ, men ellers ikke.

overvejende

overvejende ager med større indhold af eng og kyst.

blandingsøkonomi med

Spredte engarealer i ejerlavet, bl.a. sydvest for byen og i den nordøstlige del.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
----------	----------------	------------------------	--------------------

RELIKT-VURDERING

<p>a. By-tomten</p> <p>☐ velbevaret ☐ opløst</p> <p>☒ delvis bevaret ☐ opløst og nybebygget</p> <p>Ca. 10 af de 12 gårde på udskiftningstiden er bevaret i byen. Men der er sket en større nybebyggelse mellem gårdene. Vejnettet er stort set uforandret - også vejen nord om tofterne er bevaret. Tofteskellene fremstår klart mod marken, men er blevet mere opdelt inde i byen.</p>			
<p>b. Skelsystem</p> <p>☐ vangesystemets hegn ☒ udskiftningshegnene ☐ intet af betydning</p> <p>En stor del af udskiftningshegnene.</p>			
<p>c. Ressourceområde</p> <p>☒ større engareal ☐ større skovareal ☒ uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald</p> <p>☐ større overdrevarsareal ☐ størsteparten opdyrket</p> <p>Engområde i den nordøstlige del af bymarken samt sydvest for byen.</p>			

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

STATISTIK

Areal: 362 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			53				
Bebyggelsesenheder:							
	1483 ¹⁾	1533 ¹⁾	1627- ¹⁾ 28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:	48 ml	min 37 ²⁾ ml	27 ml	13	12	15	17
Huse:			3	8 ³⁾			
Huse m/ jord:					32	36	39
Huse u/ jord:					-	11	26
I alt:	48	min 37	30	21	44	62	82
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.	5-8 tdr. htk.	8- tdr. htk.	Gennemsnit			
(77%) 1707-10							
(100%) 1774							
(93,3%) 1868	15	-	-	3,0			
(100%) 1903	17	-	-	2,4			
Folketal:							
	1769	1870	1901				
Voksne:	121	232	235				
Børn:	62	135	76				
I alt:	183	367	311				

1) Samlet for både Vester og Øster Bregninge. 3) Incl. 1 vandmølle 23
2) Yderligere 6 kan hører til Bregninge (Krich Brechs)

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

	Besiddelsesforhold: Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1707-10		1					13	7
1868	15	47						
1903	17	65						

Udviklingsbeskrivelse:

Øster Bregninge takseredes i 1868 til 53 tdr.htk. og havde da et areal på 362 ha. Vester og Øster Bregninge er oprindelig én adelby, der i 1600-tallet deltes af godshistoriske årsager. Omkring 1700 var Vester Bregninge (kirkebyen) egaliseret under Søbygård gods, medens Øster Bregninge var uegaliseret under Gravensten gods.

Øster Bregninge blokudskiftedes i 1773 og siden er 2 gårde udflyttet.

Omkring 1500 skødede Anders Tegemalt 5 gårde i Bregninge til kong Hans. I 1584 mageskiftede kronen til Hans bl.a. 7 gårde og 1 hus i Bregninge. Byen lagdes under den nyoprettede hovedgård Gravensten. Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af enheder i Bregninge synes kraftig vigende fra 1483 til 1627. I Øster Bregninge var der fra ca. 1700 til 1803 12-13 gårde, stigende til 17 gårde i 1903. Antallet af huse var særdeles højt i 1774. Hus- og befolkningstallet steg i normalt omfang i forbindelse med overgangen til selveje.

Gårdene var i 1868 forholdsvis små. Byen egaliseredes mellem 1707 og 1774.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

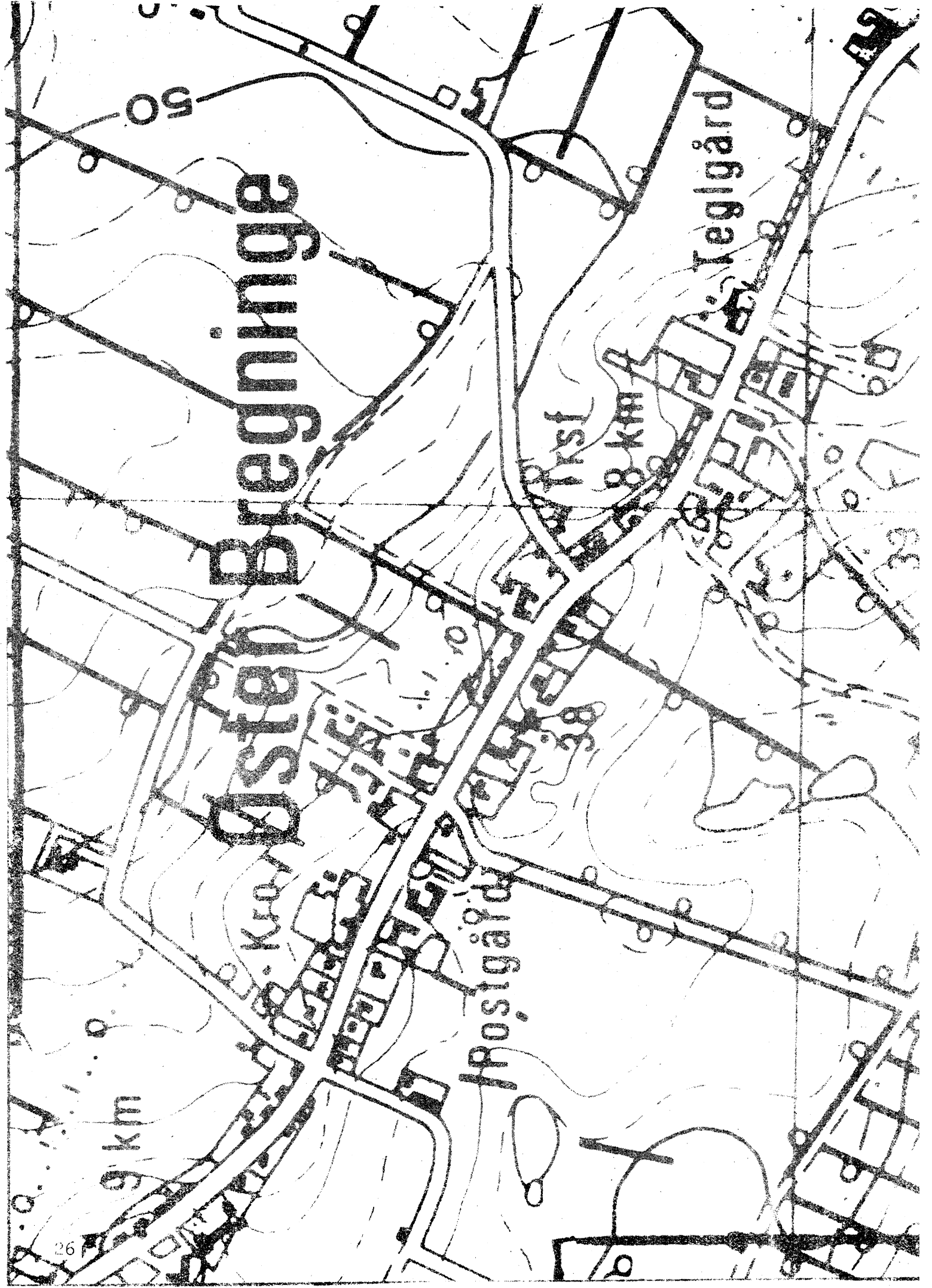
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Interesse.**

1. Anlægstype. Den store kirke-adelby af før-vikingetids navnetypen -inge deltes af godshistoriske grunde i Vester og Øster Bregninge i løbet af 1600-tallet. Øster Bregninges byform er slynget-vejby med et delvis reguleret præg. En vandmølle omtales i 1700-tallet.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans. Øster Bregninge lagdes under Gravensten gods, og byen egaliseredes i 1700-tallet. Overgangen til selveje ledsagedes af ekspansion i normalt omfang.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Interesse.

1. Bytomten er delvis bevaret men præget af nybebyggelse.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene samt et større engareal.
3. Særlige relikter: -
4. Arkæologiske interesser: -

Östergård

9 km

Rostgård

Frost

8 km

Reglgård

LEBY

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

Navn: Leby	Navnetype: - bølge
----------------------	------------------------------

Bemærkninger:

Leby er nævnt første gang 1442 i formen Lebul. Forleddet er oprindeligt et i dansk dårligt overleveret mandsnavn glda. "Léki". Efterleddet er afledt af -bølge, der betyder enkeltgård eller helgård.

Anlægstype: Torp	Anlæggelsestidspunkt: Middelalder
----------------------------	---

Bemærkninger:

En torp er en middelalderlig udflytterbebyggelse, der er opstået ved udflytning fra en adelby (her: Bregninge).

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

BY- OG EJERLAVSTYPE**a. By-tomten** Uregelmæssig vejforteby (!)

Byens gårde ligger uregelmæssigt placeret omkring en uregelmæssig vejforte, der strækker sig i en bue rundt i byen. Husene ligger placeret mellem gårdene.

b. Placering i forhold til by-marken

- centralby agerorientering skovorientering åorientering
 randby engorientering kystorientering

c. Udskiftning

år: 1773 figur: Blokudskiftning, mange mindre regelmæssige blokke.

d. Udflytning

- ved udskiftningen
 efter udskiftningen 5 gårde.
 Flyttet i den vestlige del af ejerlavet.

ØKONOMI**a. Vangesystem**

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Gruslængdebakker og kuppelbakker.

jordbund: Overvejende moræneler. Smeltevandssand NV for byen.

naturlig afgrænsning: Mod SV og NV.

- overvejende
 overvejende ager med større indhold af eng og kyst.
 blandingsøkonomi med Engområde mod NV samt V og S for byen.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
----------	----------------	------------------------	--------------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Knap halvdelen af byens gårde er tilbage i byen, hvor der ikke er sket nybyggeri i større omfang. Vejfortens omrids er bevaret men der er nu ført en vej syd om forten også, som derved er blevet helt lukket. Tofteskellene er delvis opløst.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

Engområde sydøst for byen samt i den nordvestlige ende.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

STATISTIK

Areal: 215 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			39				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1706	1773	1868	1903
Gårde:	16	12	10	8	10	11	11
Huse:			2	13 ¹⁾			
Huse m/ jord:					25	22	24
Huse u/ jord:					-	2	9
I alt:	16	12	12	21	35	35	44
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.		5-8 tdr. htk.		8- tdr. htk.		Gennemsnit
(50%) 1706							
(100%-1:2) 1773							
(82%) 1868	10		1		-		3,1
(91%) 1903	10		1				3,0
Folketal:							
	1769		1870		1901		
Voksne:	92		126		152		
Børn:	53		78		62		
I alt:	145		204		214		

1) Incl. 1 mølle.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

Besiddelsesforhold:	Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1706	1						7	13
1868	11	24						
1903	11	33						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 215 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 39 tdr.htk. Leby er udflyttet og udparcelleret fra Bregninge og den er placeret ved bunden af et nu inddæmmede Nor (Vitsø).

Leby blokudskiftedes i 1773 og siden er 5 gårde udflyttet.

I 1442 pantsatte Hartvig Schack sit gods i Leby til hertug Adolph for 100 mark. Omkring 1500 skødede Anders Tegemalt bl.a. 1 gård i Leby til kong Hans. I 1584 afhændede kronen til hertug Hans bl.a. 3 gårde i Leby. Leby lagdes herefter under den nyoprettede nabohovedgård Søbygård og forblev herunder frem til overgangen til selveje i 1787.

Antallet af jordbrug synes jævnt faldende fra 1483 til 1706, idet der dog i 1627 var 2 kådnerer a 1 tdr.htk., der tidligere kan have været regnet for gårde.

Fra 1706 til 1868 stiger gårdtallet fra 8 til 11. I 1803 var der i byen 1 hel gård, 8 halve og 2 kvarte, foruden 12 kådnerer og 14 huse. Herefter stagnerede bebyggelsen stortset, ligesom befolkningsvæksten blev beskeden i det 19. årh.

Gårdene var i 1868 ret små. Byen egaliseredes i hartkornsklasser mellem 1706 og 1773.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	--------------------	----------------------------	------------------------

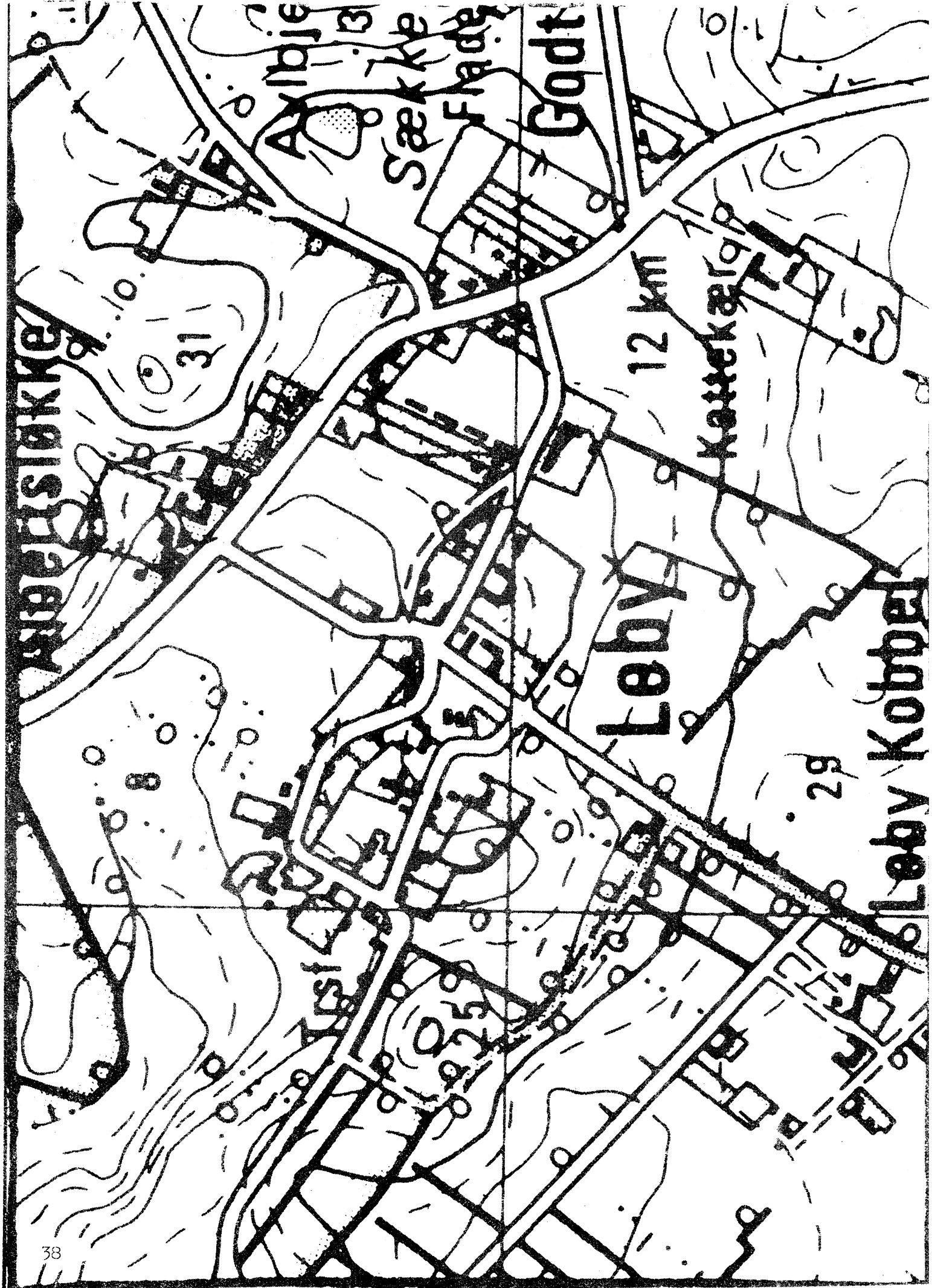
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Interesse.**

1. Anlægstype. Den lille udflytterby af vikingetidsnavnetypen -bølle er placeret ved bunden af en nu inddæmmede vig. Byen har agerorientering og byformen er uregelmæssig vejforteby.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under den nyoprettede hovedgård Søbygård. Byen egaliseredes i 1700-tallet. Overgangen til selveje ledsagedes af begrænset ekspansion.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Interesse.

1. Bytomten er delvis opløst.
2. Kulturlandskabet har bevaret en del af udskiftningshegnene, men landskabspræget er ændret som følge af en stor inddæmning.
3. Særlige relikter: -
4. Arkæologiske relikter: -

ABETSJÆKKE

31

Albje

Sække

Godt

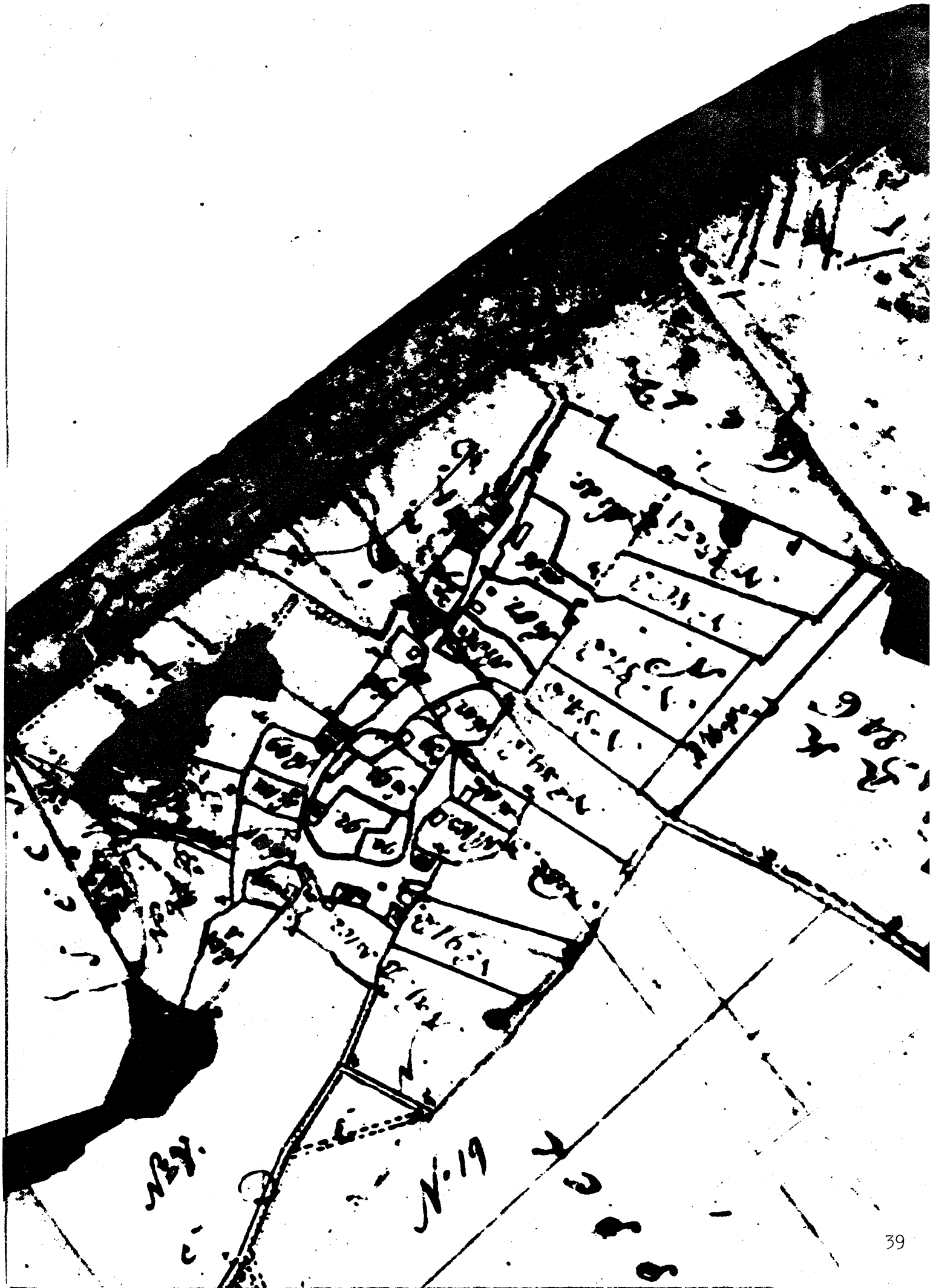
12 km

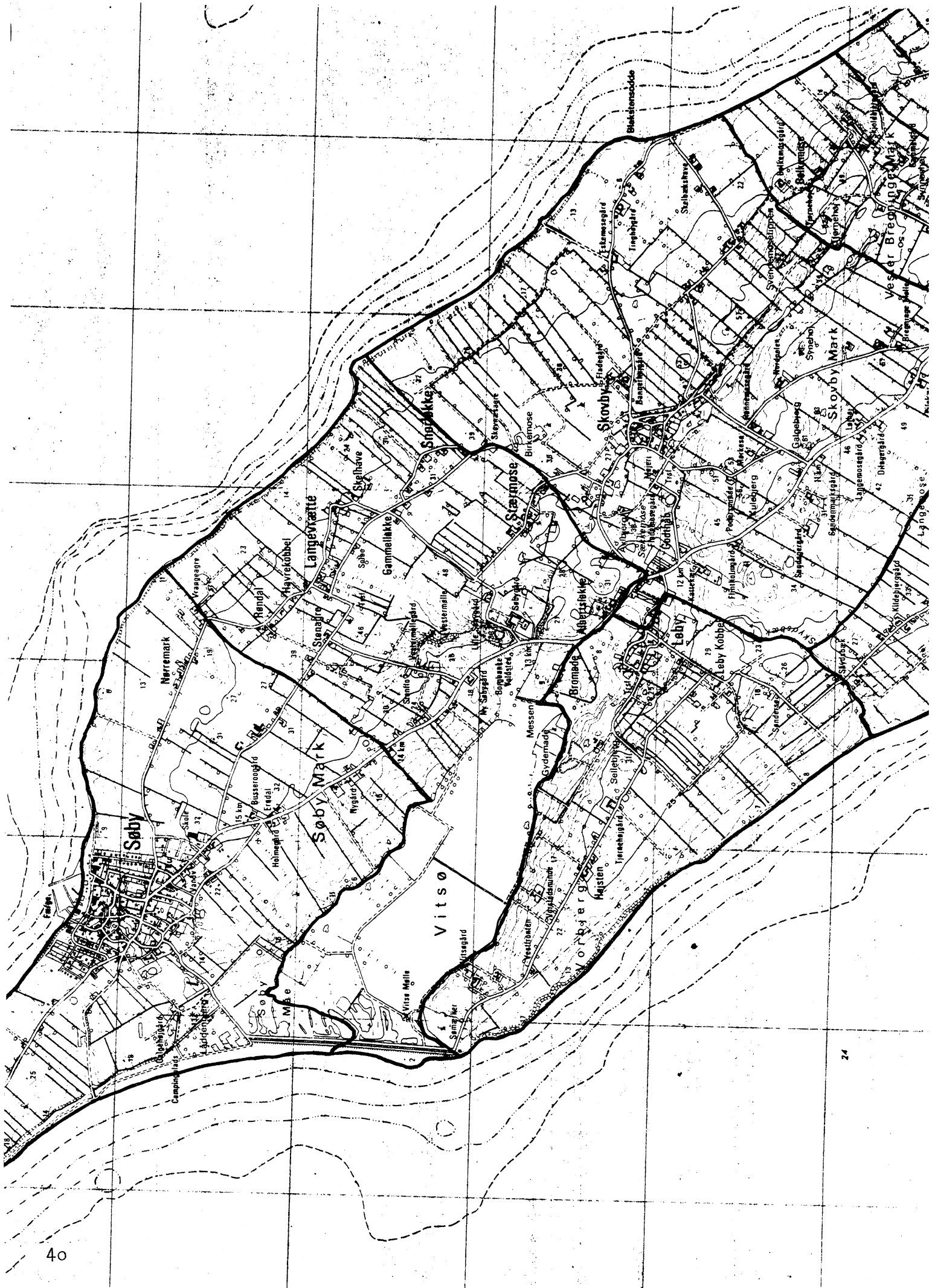
Kattekar

Løby

29

Løby Kobber

SKOVBY

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

Navn: Skovby	Navnetype: -by
------------------------	--------------------------

<p>Bemærkninger:</p> <p>Skovby er nævnt første gang 1442 i formen "Schobu". Forleddet er afledt af naturnavnet skov. Efterleddet er -by, som er afledt af oldn. bye (gård) og betyder her landsby.</p>

Anlægstype: Torp	Anlæggelsestidspunkt: Middelalder
----------------------------	---

<p>Bemærkninger:</p> <p>En torp er en middelalderlig udflytterbebyggelse, der er opstået ved udflytning fra en adelby (her Bregninge).</p>

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

BY- OG EJERLAVSTYPE**a. By-tomten** Slynget vejby.

Byens gårde ligger uregelmæssigt, men dog tæt op til den fra sydøst mod nordvest gående bygade, som midt i byen poser ud i en fortelignende plads. Der ligger en husrække på østsiden af fortens og ellers er der huse spredt rundt i byen langs vejen.

b. Placering i forhold til by-marken

- centralby agerorientering skovoriering åorientering
 randby engorientering kystorientering

Engområde sydøst og nord for byen.

c. Udskiftning

år: 1774 figur: Blokudskiftning, mange aflange regelmæssige blokke, tenderende til strimmeludskiftning.

d. Udflytning

- ved udskiftningen
 efter udskiftningen 9 gårde.
 Flyttet ud i hele ejerlavet.

ØKONOMI**a. Vangesystem**

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Gruslængdebakker og kuppelbakker.

jordbund: Overvejende moræneler. Større områder med smeltevandssand SØ for byen.

naturlig afgrænsning: Mod NØ og delvis mod SØ og SV.

- overvejende
 overvejende ager med større indhold af eng og kyst.

blandingsøkonomi med
 Engarealer langs ejerlavsgrenser mod SØ og SV, engområder sydvest og nord for byen samt spredte i ejerlavet.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
----------	----------------	------------------------	--------------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Ca. halvdelen af gårdene er flyttet ud af byen, således at de tilbageblevne fortrinsvis ligger i byens yderkant. Inde i byen er der sket en del nybebyggelse både på de gamle tomter og udenfor. Desuden er der sket en udvidelse af vejnettet mod sydvest i byen, hvor tidligere den fortelignende plads lå. Tofteskellene er velbevaret mod bymarken, blandt andet før husrækken øst for forten, men opdelt inde i byen.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

Engområder sydvest for byen.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

STATISTIK

Areal: 599 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			102				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1706	1774	1868	1903
Gårde:	24	21	17	19	18	28	29
Huse:			2	7			
Huse m/ jord:					44	48	46
Huse u/ jord:					-	19	51
I alt:	24	21	19	26	62	95	126
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.	5-8 tdr. htk.	8- tdr. htk.	Gennemsnit			
(100%) 1706							
(100%) 1774							
(100%-1:2) 1868	25	3	-	3,1			
(83%) 1903	26	3	-	2,8			
Folketal:							
	1769	1870	1901				
Voksne:	162	331	370				
Børn:	101	216	177				
I alt:	263	547	547				

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

	Besiddelsesforhold: Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1706	2						17	7
1868	28	67						
1903	29	97						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 599 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 102 tdr.htk. At dømme efter byens navn må der tidligere have været skov i ejerlavet. Skovby er udparcelleret og udflyttet fra Bregninge. Omkring 1600 lagdes en gård i byen under den nyoprettede nabohovedgård Søbygårds marker. En husmand gav i 1627 afgifter af almindelig jord.

Skovby blokudskiftedes i 1774 og siden er 9 gårde flyttet ud.

I 1584 mageskiftedes kronen til hertug Hans bl.a. 13 gårde i Skovby. Byen lagdes herefter under det nyoprettede nabogods Søbygård, der foretog en mindre udvidelse af hovedgårdsmarken på byens bekostning og egaliserede den i to klasser (forholdet 1:2) mellem 1627 og 1706. Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af jordbrug falder fra 24 i 1483 til 19 (incl. kådnere) i 1627, delvis som følge af hovedgårdseksponering. I 1627 lå en gård øde. I forbindelse med en egalisering stabiliseres gårdtallet, og byen bestod i 1803 af 16 hele og 3 halve gårde, 13 kådnere samt 31 huse. Herefter udløstes en voldsom ekspansion i gård- og befolkningstal frem til 1870.

Gårdene var i 1868 ret små. Byen egaliseredes mellem 1627 og 1706.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Bregninge
----------	----------------	------------------------	--------------------

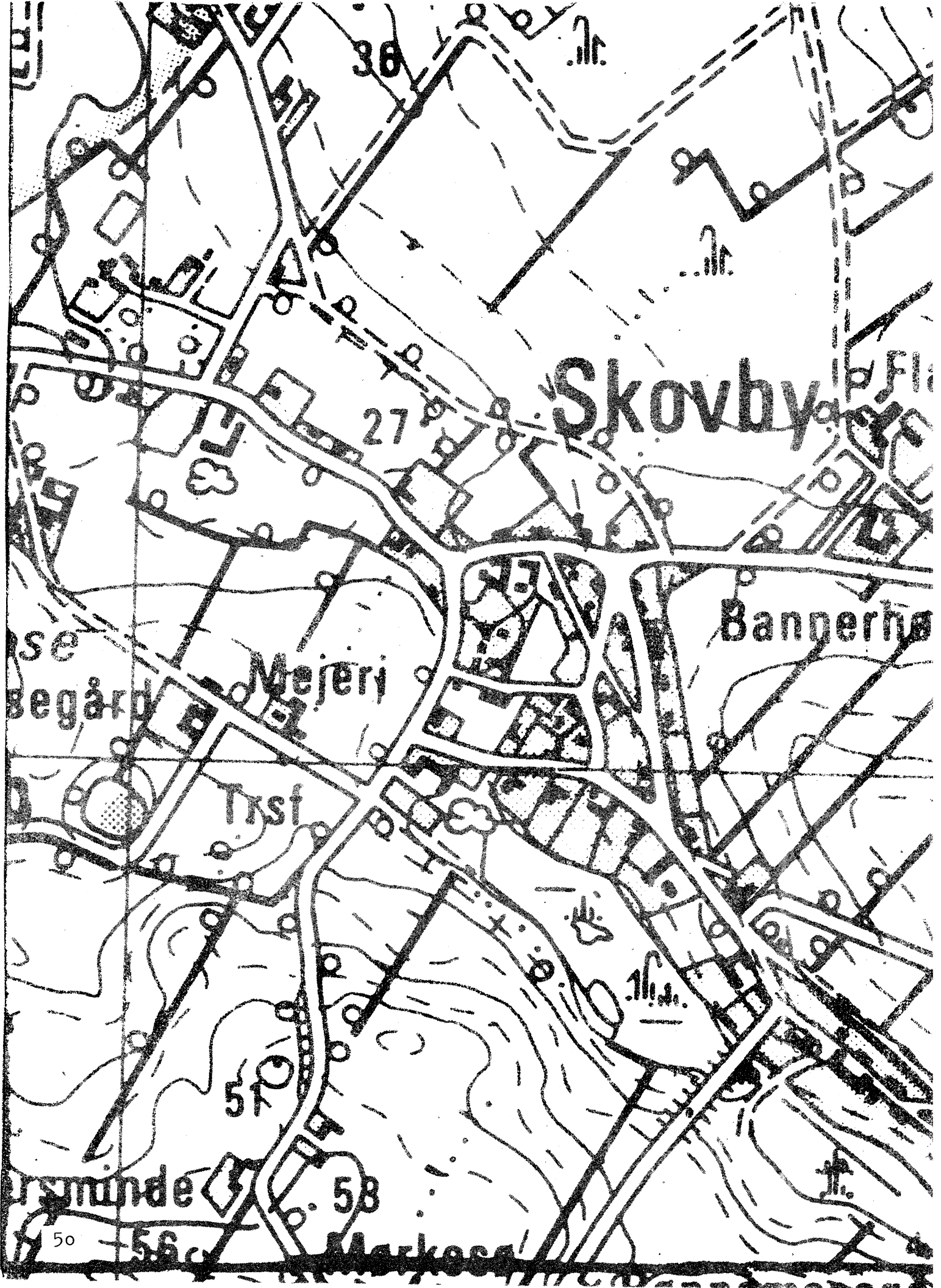
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering:** Interesse.

1. Anlægstype. Den store udflytterby af vikingetidnavnetypen -by er centralplaceret i sit ejerlav og har agerorientering. Byformen er slynget vejby. I det oprindelige ejerlav har nabohovedgården Søbygård gjort et mindre indhug.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under det nyoprettede nabogods Søbygård, der foretog en egalisering i 1700-tallet. Overgangen til selveje ledsagedes af markant ekspansion.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Interesse.

1. Bytomten er delvis bevaret, men præget af nybebyggelse.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene samt et større engareal.
3. Særlige relikter: -
4. Arkæologiske interesser: min. 1 frilagt gårdtomt.

Skovby

Banperhø

Mejeri

Tyst

27

38

57

58

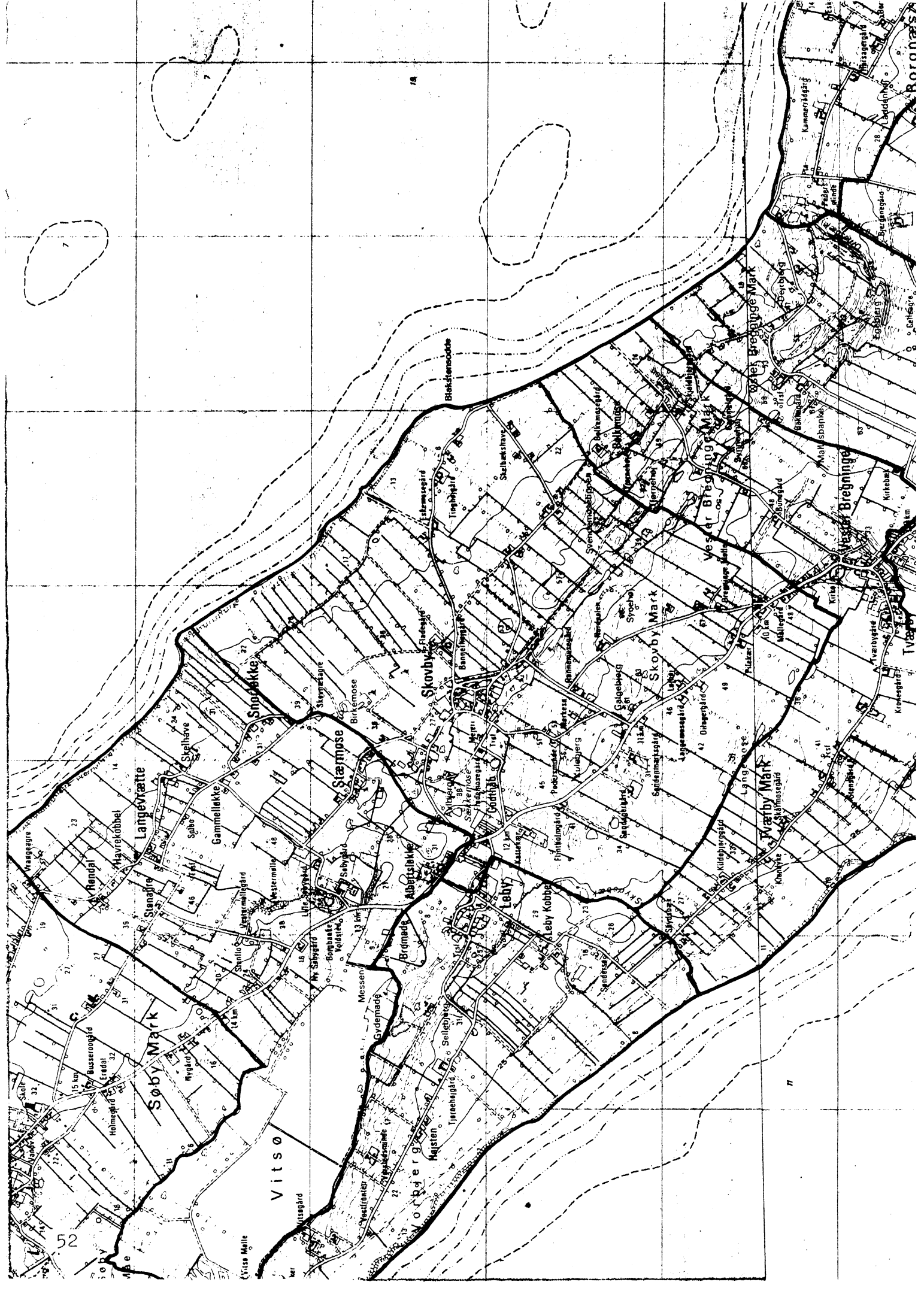
50

56

Smunde

Marken

Vitso

Søbymark

Skovby

Twarby Mark

Vestl. Bregninge Mark

Østl. Bregninge Mark

RODINGE

52

71

DUNKÆR

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

Navn: Dunkær	Navnetype: -kær
------------------------	---------------------------

Bemærkninger: Dunkær er nævnt første gang 1398 i formen "Duncker". Forleddet er enten navneordet "dun" som plantenavn eller en forkortelse af et plantenavn med dun som første led. Efterleddet er navneordet kær.

Anlægstype: Torp	Anlæggelsestidspunkt: Middelalder
----------------------------	---

Bemærkninger: En torp er en middelalderlig udflytterbebyggelse, der er opstået ved udflytning fra en adelby (her: St. Rise).

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	--------------------	----------------------------	-------------------

BY- OG EJERLAVSTYPE

a. By-tomten Vejklyngeby.

Bebyggelsen i byen samler sig langs det forgrenede vejnet i byen, der består af en øst-vest-gående vej med to vinkelrette knæk, hvorfra går en vej mod syd, for enden af hvilken der, isoleret fra den øvrige by, ligger 3 gårde tæt samlet (kaldet Bro i dag). I selve landsbyen ligger gårde og huse spredt mellem hinanden uden nogen regelmæssighed. En vej parallelt med bygaden går lige nord om tofterne.

b. Placering i forhold til by-marken

centralby agerorientering skovoriering åorientering
 randby engorientering kystorientering

Byen ligger i den nordlige del af ejerlavet.

c. Udskiftning

år: 1774 figur: Blokudskiftning, mange uregelmæssige blokke i størrelse og figur.

d. Udflytning

ved udskiftningen
 efter udskiftningen 7 gårde.
 Flyttet syd og øst for byen.

ØKONOMI

a. Vangesystem driftssystem: rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Kuppelbakker og israndsbakker mod S.

jordbund: Overvejende moræneler.

naturlig afgrænsning: Mod S og SØ samt SV, ellers ikke.

overvejende
 overvejende ager med større indhold af eng og kyst.
 blandingsøkonomi med
 Et stort eng- og moseområde SV for byen - spredte engarealer rundt i ejerlavet.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Lidt over halvdelen af de på udskiftningstiden værende gårde er bevaret i byen. Der er kun i ringe grad sket nybebyggelse på de gamle tomter, idet det nye byggeri har fundet sted øst for den gamle bykerne langs den nord-syd gående vej. Derved er byens tyngdepunkt forskudt mod øst. De gamle bydele er ret løst bebyggede og Bro ligger stadig isoleret som en nærmest selvstændig bebyggelse. Vejnettet i byen er velbevaret, bortset fra at vejen nord om tofterne er blevet stærkere trafikeret i forhold til bygaden. Toftestrukturen er delvis opløst.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

Engareal mod syd.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	----------------	------------------------	---------------

STATISTIK

Areal: 506 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			104				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:	26	27	20	18	16	23	27
Huse:			9	26 ¹⁾			
Huse m/ jord:					39	49	42
Huse u/ jord:					-	15	35
I alt:	26	27	29	44	55	87	104
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.	5-8 tdr. htk.	8- tdr. htk.	Gennemsnit			
(100%-1:2) 1707-10							
(100%) 1774							
(100%-1:2) 1868	16	7	-	3,7			
(74%) 1903	22	5	-	3,2			
Folketal:							
	1769	1870	1901				
Voksne:	150	303	314				
Børn:	93	142	163				
I alt:	243	445	477				

1) Incl. 1 mølle.

FYNS AMT	Herrød: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

	Besiddelsesforhold: Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1707					18	26		
1868	23	64						
1903	27	77						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 506 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 104 tdr.htk. Dunkær skal muligvis opfattes som en udflytterby i forhold til Store Rise. Dunkær bytomt er løst opbygget og inddelt i 3 baller i Kongeballe, Overballe og Bro, hvoraf den sidstnævnte af og til opfattes som en topografisk selvstændig bebyggelse. Hovedgården Gråsten (Gravensten) oprettedes og udparcelleredes sidst i 1500-tallet, og fungerede som hovedsæde for Gravensten Amt. I 1767 blev hovedgården nedlagt og udparcelleret. I Strandbredden ved Gråsten findes et middelalderligt voldsted "Volden". I 1517 solgte herremanden Mads Lund sin skov på Vejsnæs til kongen. Omkring 1800 var området skovløst.

Dunkær blokudskiftedes i 1774 og siden er 7 gårde udflyttet.

I 1584 mageskiftedes kongen til hertug Hans bl.a. 4 gårde i Dunkær. Landsbyen lagdes herefter under det nyoprettede hertugelige gods Gråsten, der udparcelleredes af Dunkær. Blandt de 20 gårde i 1627 var 3 hospitals- og kirketjenere. Hovedgården nedlagdes i 1767. Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af jordbrug synes at falde fra 26-27 omkring 1500 til 20 i 1627 formentlig i forbindelse med oprettelsen af Gravensten hovedgård. I 1643 egaliseredes landsbyen og gårdtallet nedsattes i forbindelse hermed til 18. Muligvis er der senere yderligere inddraget jord til hovedgården, og gårdtallet svandt til 16 i 1774. Frem til 1903 steg gårdtallet markant til 27, medens hus- og befolkningstallets vækst i det 19. årh. havde mere normalt omfang.

Gårdene var i 1868 ret store i forhold til det normale på Ærø. Byen egaliseredes i 1643. Dunkær Mølle nævnes fra 1707.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	----------------	------------------------	---------------

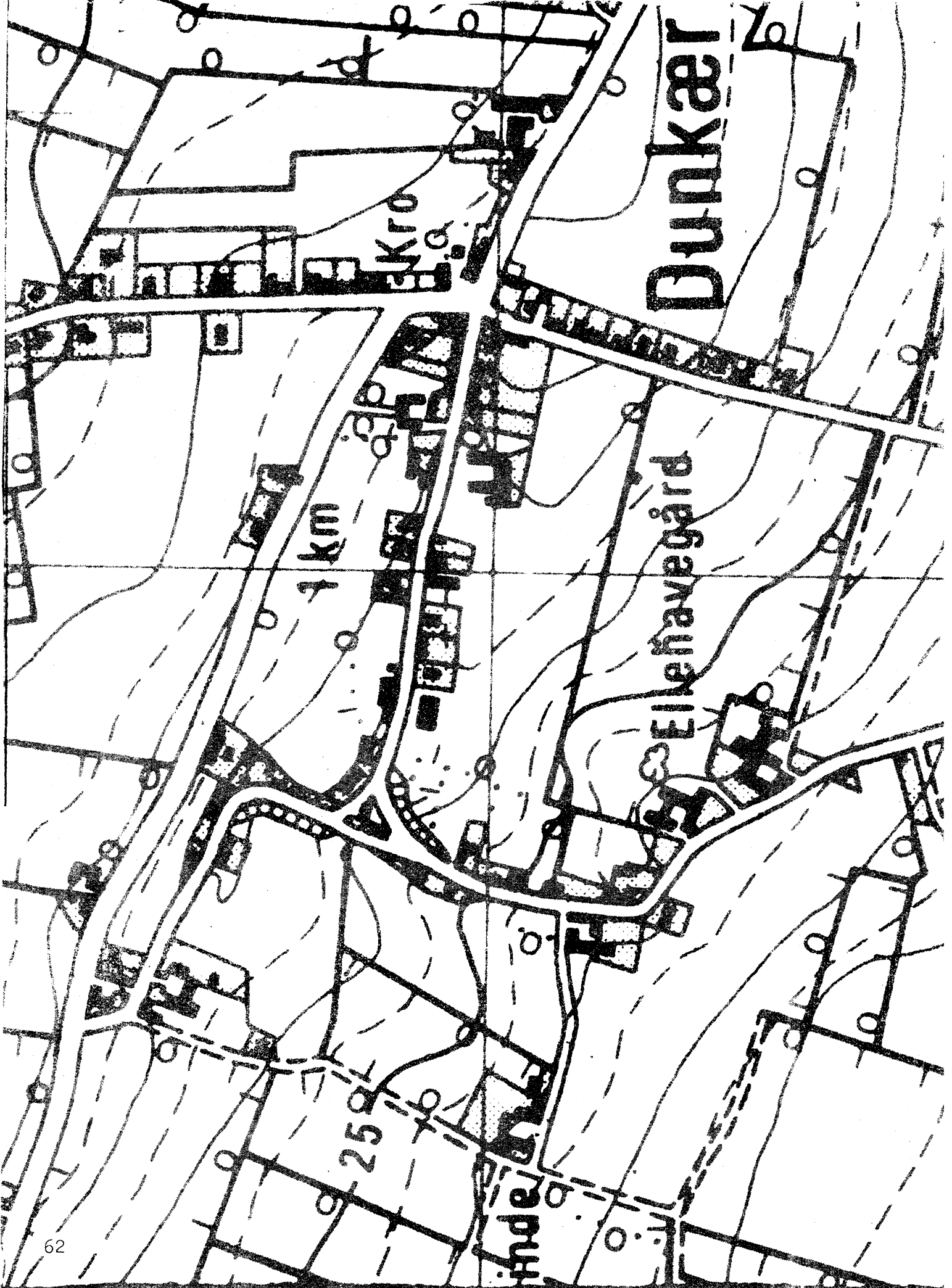
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Stor interesse.**

1. Anlægstype. Den store udflytterby er som typisk for kystejlerlav placeret i et indre hjørne af ejerlavet og har agerorientering. Kystskov nævnes endnu i 1517, men er siden forsvundet. Hovedgården Gråsten (Gravensten) oprettedes på landsbyens bekostning sidst i 1500-tallet. Byformen er en løst opbygget vejklyngeby - inddelt i 3 baller, hvoraf den ene, Bro, udgør en topografisk selvstændig del.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under den nyoprettede hovedgård Gråsten. Byen egaliseredes i 1643. Overgangen til selveje ledsagedes af markant vækst i gårdtallet.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med flere udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Interesse.

1. Bytomten er delvis bevaret, men toftestrukturen dog opløst.
2. Kulturlandskabet har bevaret et engareal samt en stor del af udskiftningshegnene.
3. Særlige relikter: -
4. Arkæologiske interesser: o. 4 frilagte gårdtomter.

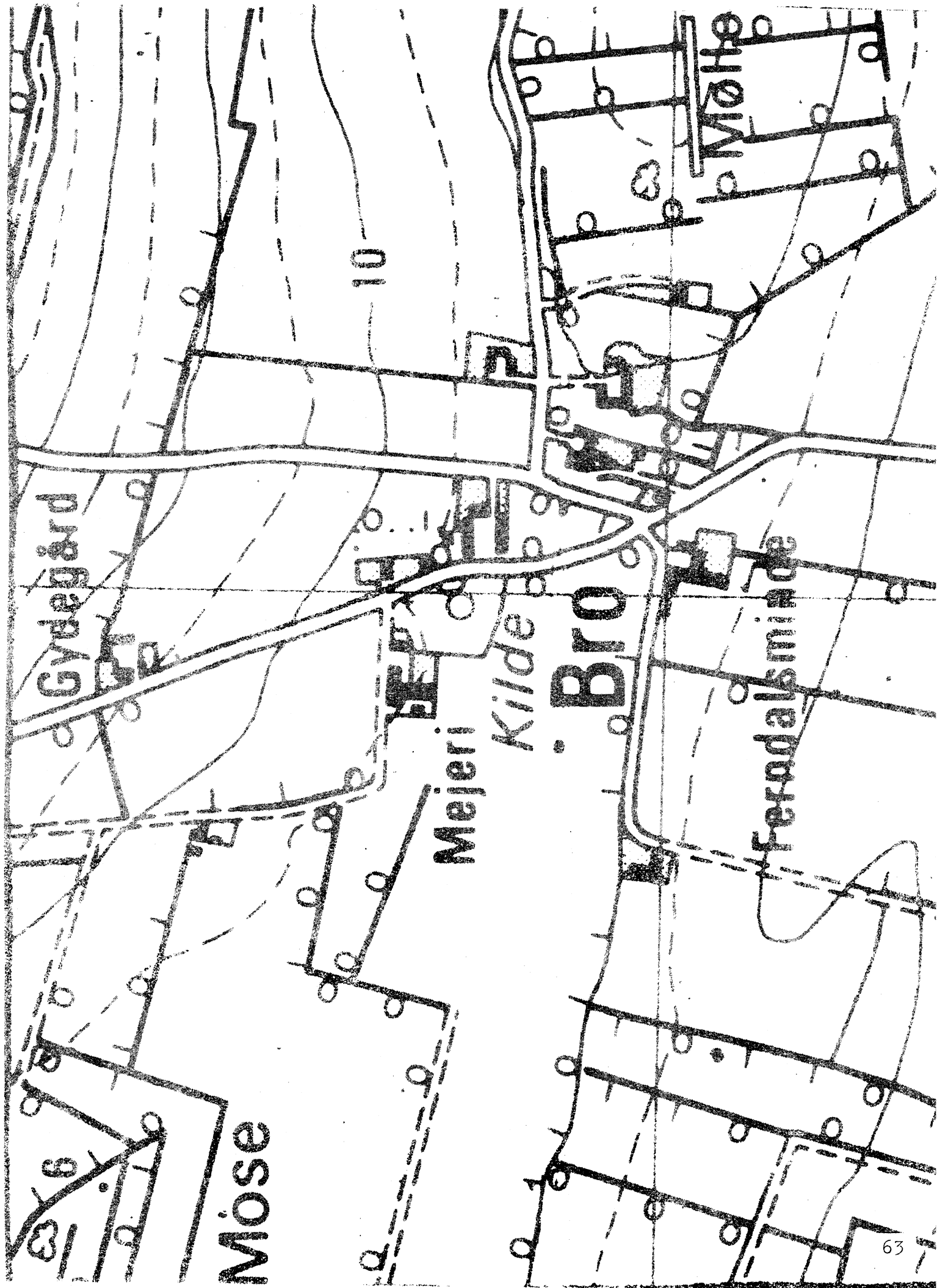

Dunkær

Eiehavegård

1 km

259

Gydegård

Möse

Mejeri

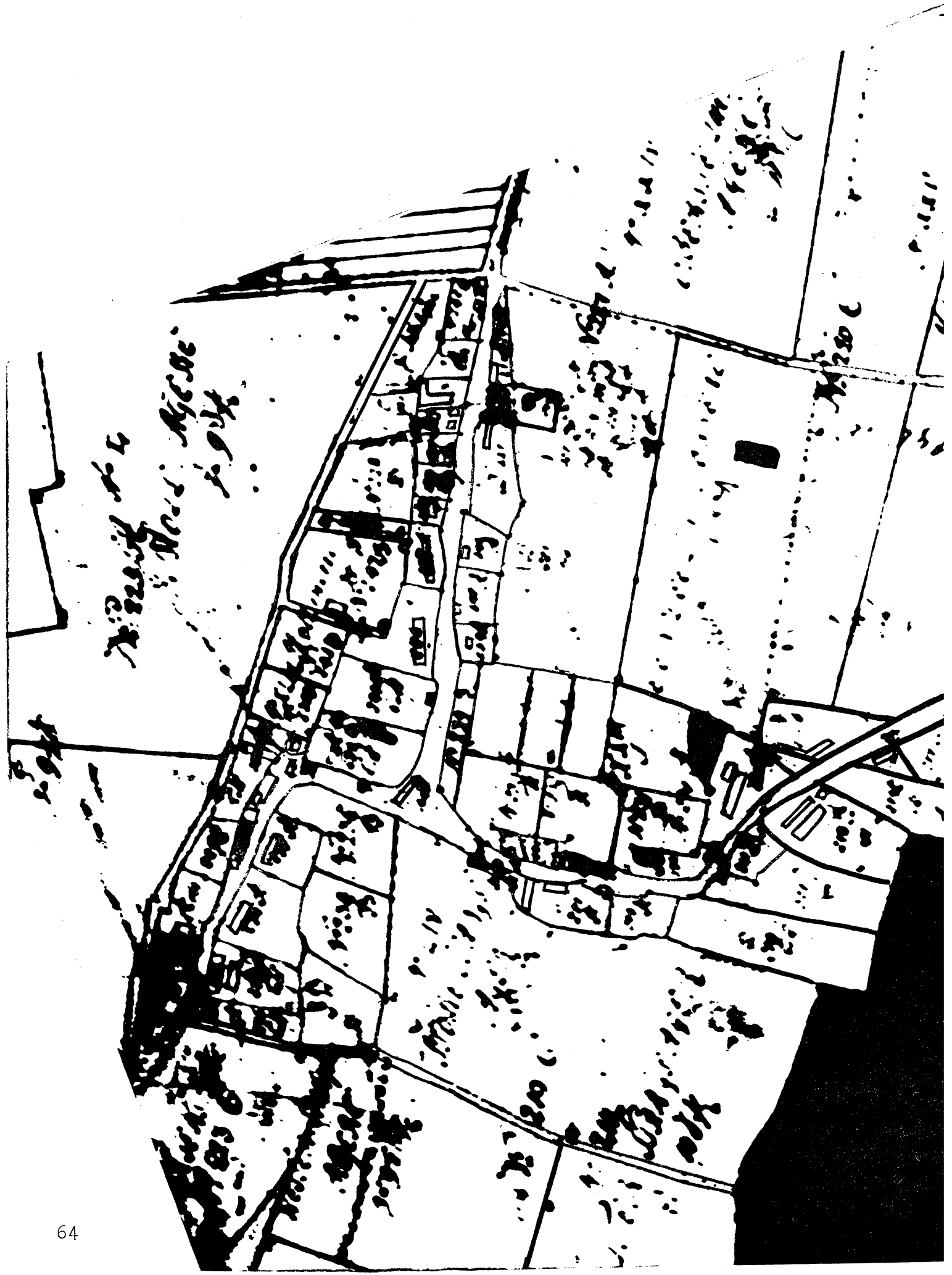
Kiide

Bro

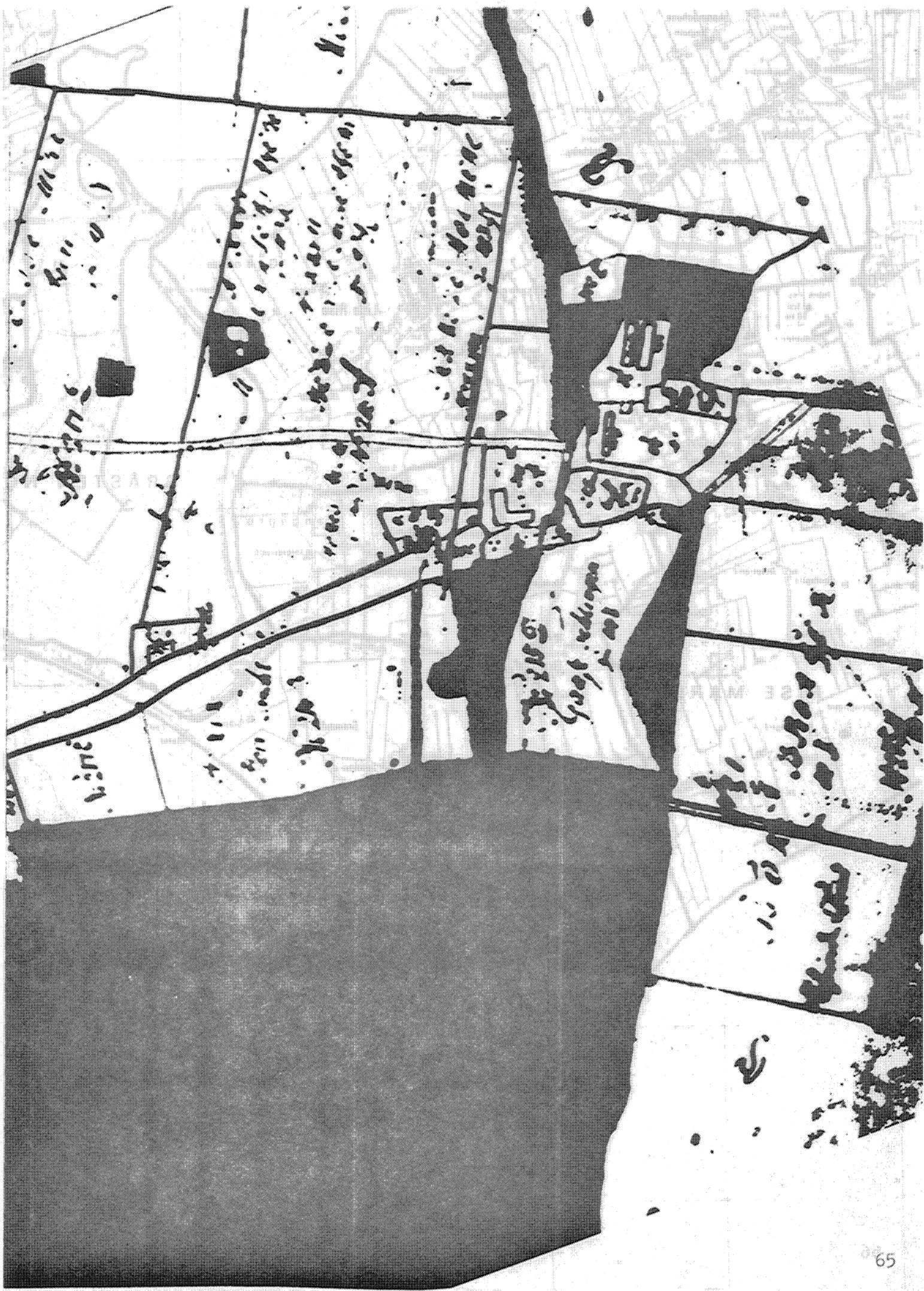
Ferodalismide

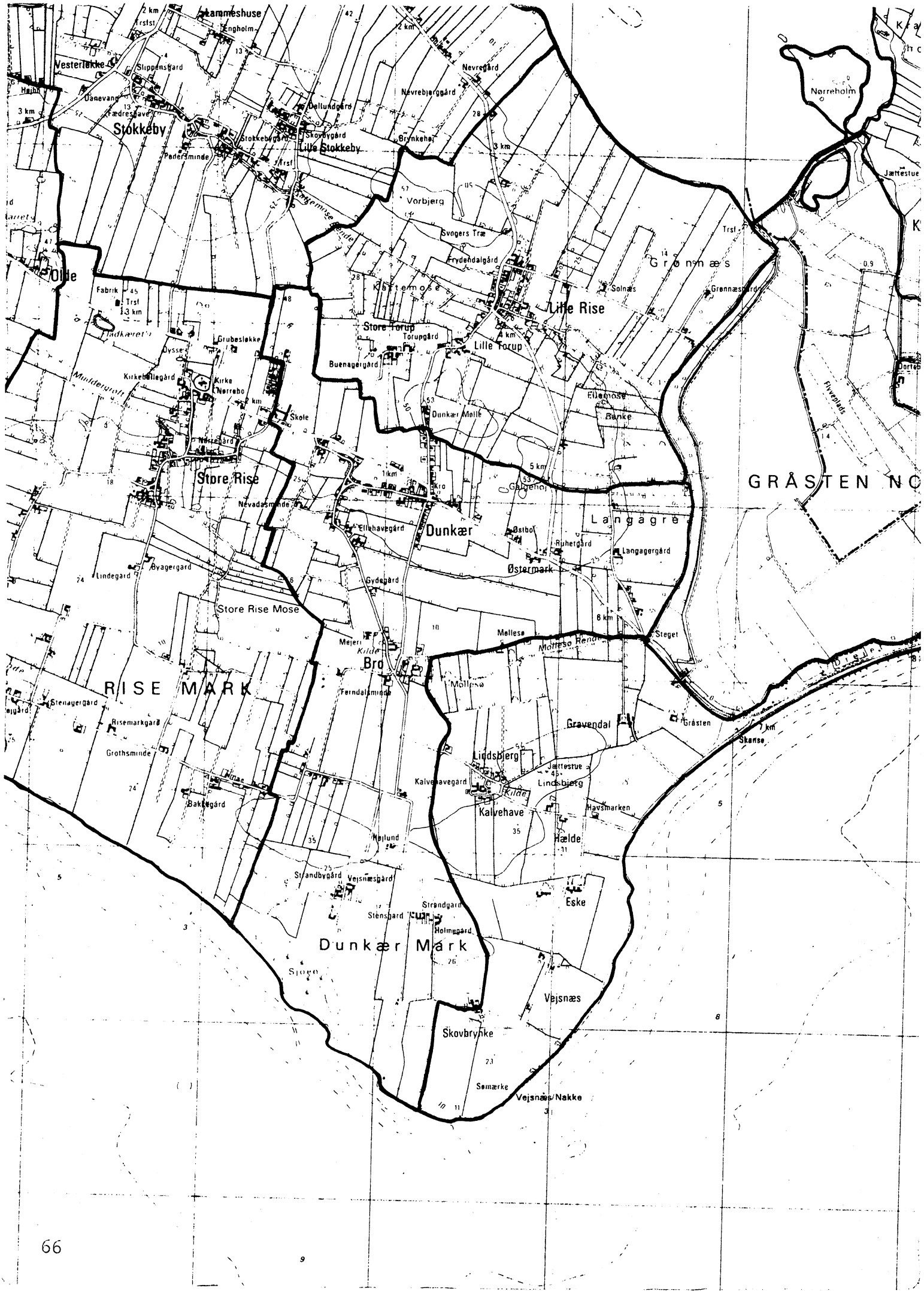
Mølle

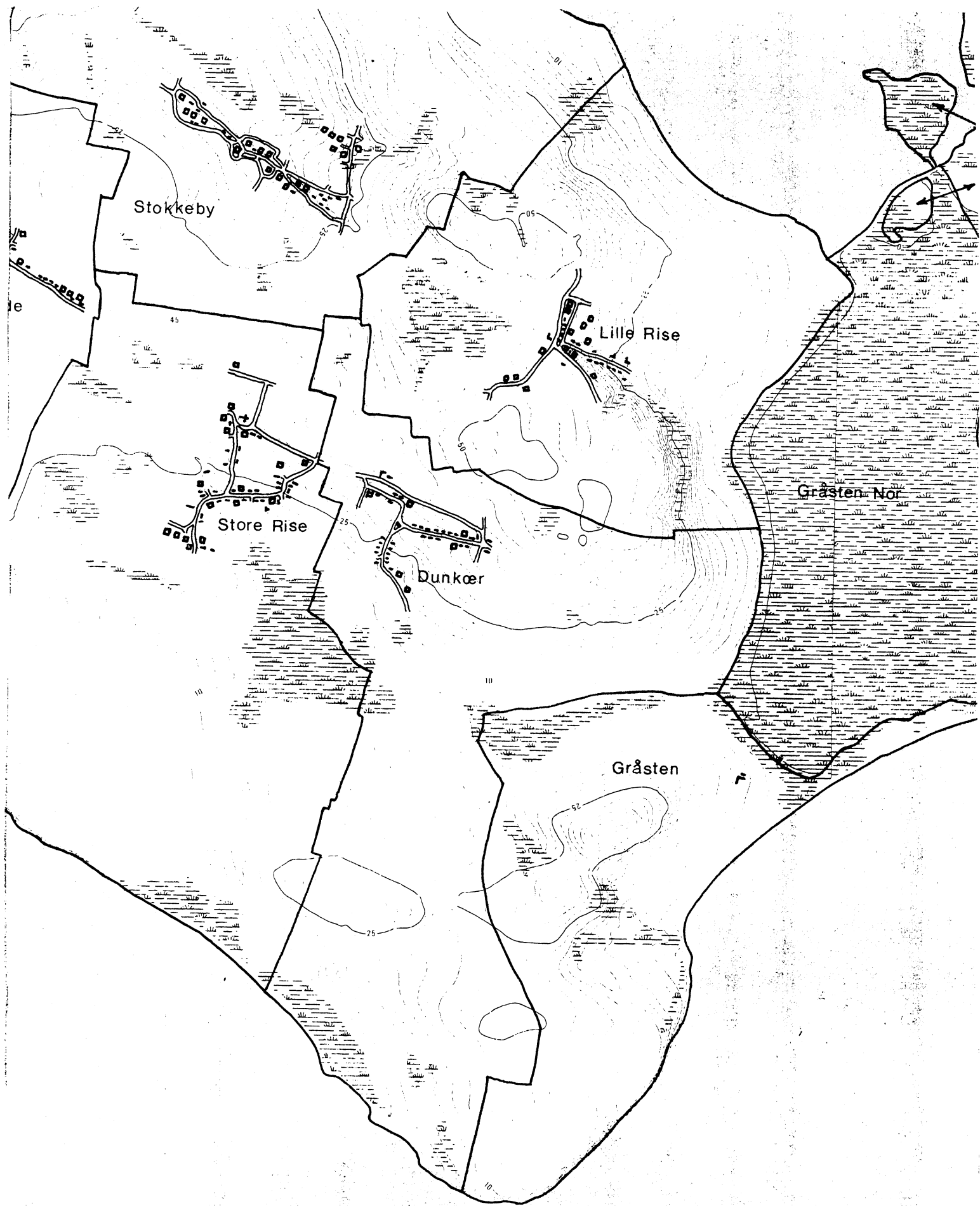
10

Handwritten notes:
1. 2nd floor
2. 3rd floor
3. 4th floor

OLDE

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

Navn: Olde	Navnetype: -
----------------------	------------------------

Bemærkninger:

Olde er nævnt første gang 1483 i formen "Oldouw". Forleddet er enten navneordet glda. "wall", græsmark, overdrev, eller navneordet olde (stort, aflangt kar eller trug). Efterleddet er afledt af navneordet glda. "høgh", høj.

Anlægstype: Torp	Anlæggelsestidspunkt: Middelalder
----------------------------	---

Bemærkninger:

En torp er en middelalderlig udflytterbebyggelse, der er opstået ved udflytning fra en adelby (her: St. Rise).

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred:	Kommune:	Sogn:
	Ærø	Ærøskøbing	Rise

BY- OG EJERLAVSTYPE

a. By-tomten reguleret vejby. (!)

Byens 14 gårde ligger på begge sider af den øst-vest-gående bygade meget regelmæssigt hvad angår afstand til vejen og indbyrdes afstand. Husene ligger spredt mellem gårdene. Parallelt med bygaden lige syd for tofterne løber hovedfærdselsåren gennem ejerlavet.

b. Placering i forhold til by-marken

- centralby agerorientering skovoriering åorientering
 randby engorientering kystorientering

c. Udskiftning

år: 1774 figur: Blokudskiftning, mange lange blokke - grænsende til strimmeludskiftning både nord og syd for byen.

d. Udflytning

- ved udskiftningen 1 gård.
 efter udskiftningen
 Flyttet lige øst for byen.

ØKONOMI

a. Vangesystem

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Kuppelbakker.

jordbund: Overvejende moræneler.

naturlig afgrænsning: Mod S, ellers ikke.

overvejende

overvejende ager med større indhold af eng og kystadgang.

blandingsøkonomi med

Større engområde SV for byen - små engområder spredt rundt i ejerlavet.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

13 ud af de 14 gårde fra fællesskabets tid ligger tilbage i landsbyen omtrent på deres gamle tomter. Der er kun i ringe udstrækning sket nybyggeri i byen, som har bevaret sit tætte, regulerede præg. Vejnettet er stort set uforandret og ligeså tofteskellene.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

Stort set alle udskiftningshegn.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

Engområde sydvest for byen.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	----------------	------------------------	---------------

STATISTIK

Areal: 340 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			71				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:	14	(6) ¹⁾	16	14	14	19	21
Huse:			2	9			
Huse m/ jord:					17	19	13
Huse u/ jord:					-	16	24
I alt:	14	(6) ¹⁾	18	23	31	54	58
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.	5-8 tdr. htk.	8- tdr. htk.	Gennemsnit			
(100%) 1707-10							
(100%) 1774							
(95%-1:2) 1868	17	2	-	3,3			
(81%) 1903	19	2	-	2,9			
Folketal:							
	1769	1870	1901				
Voksne:	106	199	166				
Børn:	32	69	57				
I alt:	138	268	223				

1) Tallet er åbenbart for lille.

FYNS AMT	Herred:	Kommune:	Sogn:
	Ærø	Ærøskøbing	Rise

Besiddelsesforhold:	Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1707-10					14	9		
1868	19	35						
1903	21	37						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 340 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 71 tdr.htk. Olde må formentlig opfattes som en udflytterby i forhold til St. Rise. Byen har et stærkt reguleret præg.

Olde blokudskiftedes i 1774 og siden er 1 gård flyttet ud.

I 1584 mageskiftede kongen til hertug Hans bl.a. 6 gårde i Olde. Byen lagdes under den nuoprettede hovedgård Gråsten (Gravensten) og egaliseredes i 1635 formentlig på bøndernes eget initiativ. Hovedgården nedlagdes i 1767. Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af gårde ligger stabilt o. 14-16 fra 1483 til 1774. I forbindelse med overgangen til selveje stiger gårdtallet til 21 i 1903. Husekspansionen i det 19. årh. er derimod som helhed beskeden, ligesom befolkningen er i tilbagegang fra 1870 til 1901.

Gårdene var i 1868 i gennemsnit af normal størrelse. Byen egaliseredes første gang i 1635 og bibeholdt i hovedsagen sin egaliserede struktur endnu i 1903.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	----------------	------------------------	---------------

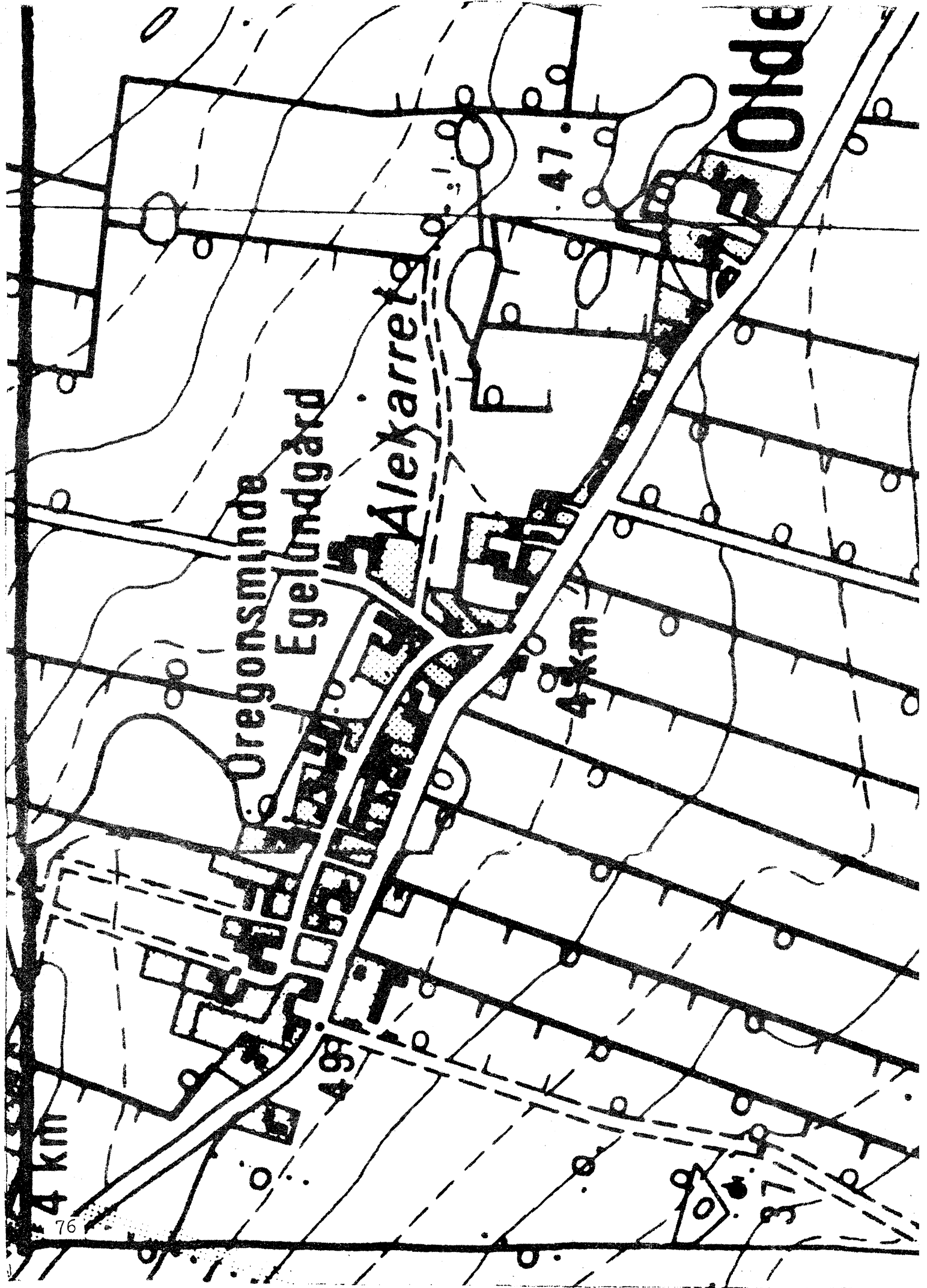
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering:** Stor interesse.

1. Anlægstype. Den middelstore udflytterby er centralplaceret i sit ejerlav og har agerorientering. Byformen er reguleret vejby.
2. Udviklingstype. Byne samlede sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under den nyoprettede hovedgård Gravensten. Byen egaliseredes i 1635. Overgangen til selveje fulgtes af moderat ekspansion.

Sammenfattende drejer det sig om en forholdsvis sjælden og typeren anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Stor interesse.

1. Bytomten er velbevaret.
2. Kulturlandskabet har bevaret et engområde og det tætte net af udskiftningshegn.
3. Særlige relikter: -
4. Arkæologiske interesser: -

Oregonsmunde
Egelundgård

Alexarrets

Olde

4 km

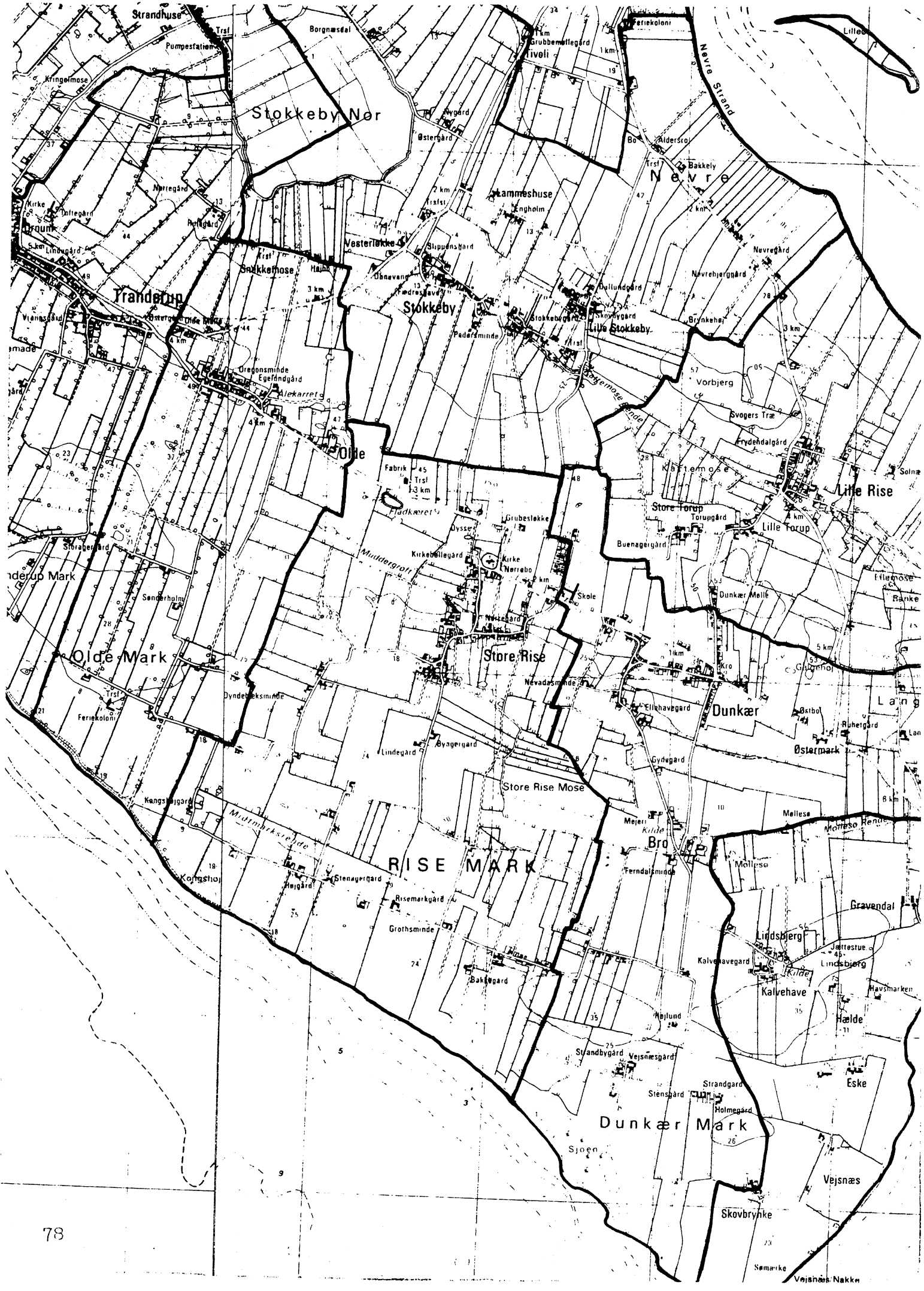
4 km

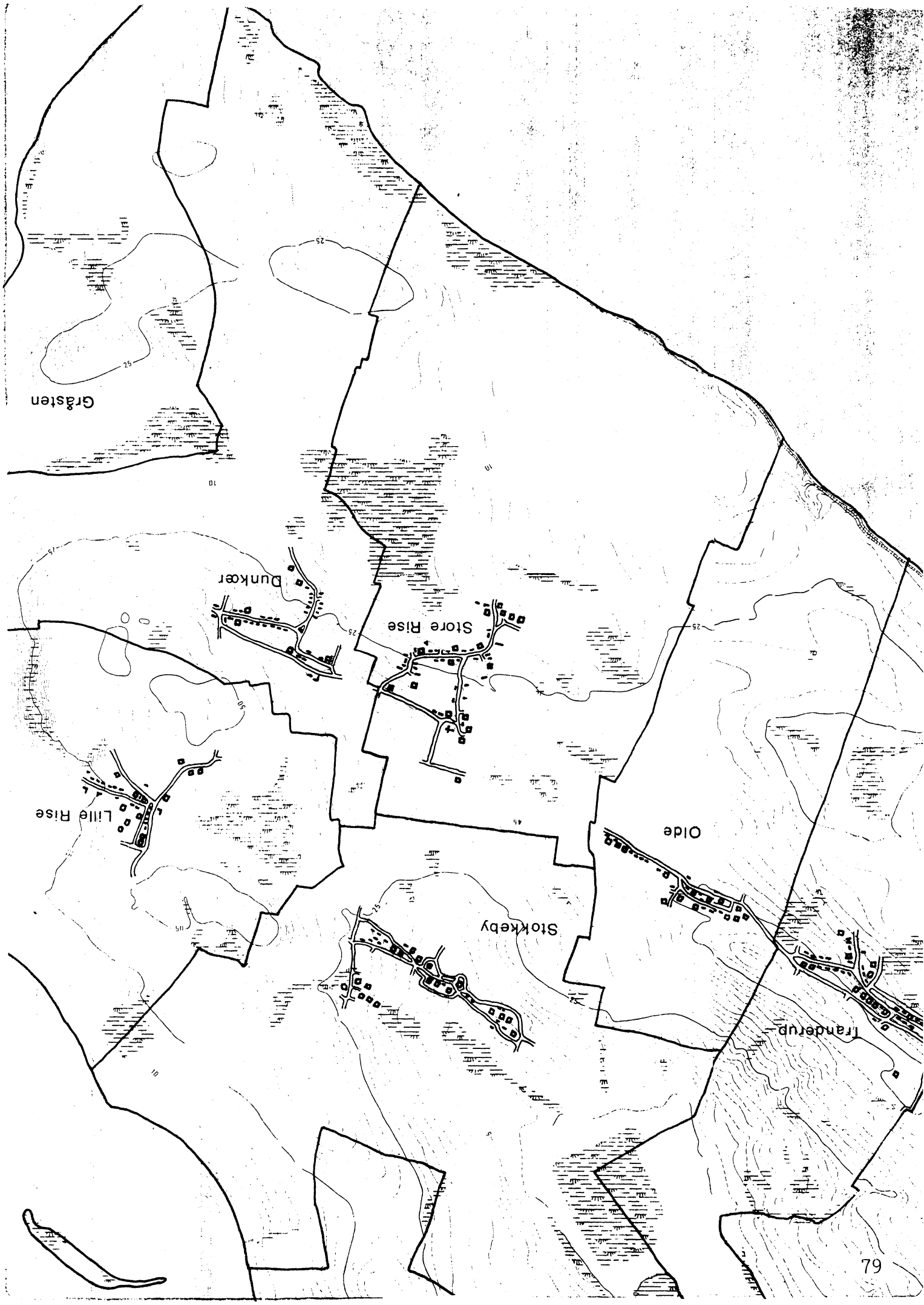
47

49

37

LILLE RISE

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

Navn: Rise, Lille	Navnetype: -inge
-----------------------------	----------------------------

Bemærkninger:

Lille Rise er nævnt første gang 1483 i formen "Risingh". Byen må opfattes som koloniseret fra Store Rise, hvor Rise her stammer fra glde. "ris", krat. Efterleddet -inge er oprindeligt afledt af indbyggernavne eller - som her - naturnavne på -inge.

Anlægstype: Torp	Anlæggelsestidspunkt: Middelalder
----------------------------	---

Bemærkninger:

En torp er en middelalderlig udflytterbebyggelse, der er opstået ved udflytning fra en adelby (her: St. Rise).

Historiske tildragelser:

Mindesmærke i Drejskoven rejst 1942 for distriktslæge E. Biering, som foranledigede inddæmningen af Gråsten Nor 1856.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

3 ud af 10 gårde fra udskiftningstiden er bevaret i den gamle bykerne, mens de 4 gårde i Store og Lille Torup er velbevarede. Der er kun i ringe omfang sket nybebyggelse på de gamle tomter, men dog noget byggeri i den øvrige by, blandt andet inde i vinklen, som vejnettet danner, og langs vejen mod Lille Torup. Vejnettet er kun delvis bevaret, idet den oprindelige bygade er blevet sekundær i forhold til vejene vest og syd om tofterne. Toftesystemet er delvis opløst.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

STATISTIK

Areal: 393 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			79				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:	18	22 ¹⁾	19	15	14	25	24
Huse:			2	6			
Huse m/ jord:					24	24	23
Huse u/ jord:						8	10
I alt:	18	22	21	21	38	57	57
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.	5-8 tdr. htk.	8- tdr. htk.	Gennemsnit			
1707-10 (100%-1:2)							
(100%) 1774							
(80%) 1868	22	3	-	2,9			
(75%) 1903	20	4	-	3,0			
Folketal:							
	1769	1870	1901				
Voksne:	112	188	201				
Børn:	68	94	70				
I alt:	180	282	271				

1) Incl. Torup - yderligere 3 kan evt. henføres under Lille Rise.

FYNS AMT	Herred:	Kommune:	Sogn:
	Ærø	Ærøskøbing	Rise

	Besiddelsesforhold:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	Selvejere:		gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
	gårde	huse						
1707-10					15	6		
1868	25	32						
1903	24	33						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 393 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 79 tdr.htk. Byen hed oprindeligt Risinge, hvilket i Danmarks stednavne opfattes som indbyggernavn til (Store) Rise, således at byen er koloniseret fra denne. En sydlig gårdgruppe i byen bærer navnet Thorup (kendt fra 1533). Gråsten Nor inddæmmedes i 1856.

Lille Rise blokudskiftedes i 1774 og siden er 7 gårde udflyttet.

I 1584 mageskiftedes kronen til hertug Hans bl.a. 4 gårde i Risinge og 2 i Torup. Byen lagdes under det nyoprettede Gravensten (Gråsten) gods og egaliseredes i 1642 "med hertugens bevilling". Hovedgården nedlagdes i 1767. Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af gårde var i 1627 19, men faldt i forbindelse med egaliseringen til 15, idet mindst 1 gårds jord blev fordelt på de øvrige gårde. I forbindelse med overgangen til selveje steg gårdtallet til 25 i 1868, medens hus- og befolkningstallets vækst derimod var moderat.

Byens gårde var i 1868 af normal størrelse for Ærø. Byen egaliseredes i 1642 og bestod herefter af 12 hele og 3 halve gårde. Endnu i 1803 var der 12 hele og 3 halve gårde foruden 2 kvarte og 24 huse.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

Sammenfattende vurdering:

Ingen interesse: Interesse: Stor interesse: Særlig interesse:

Landsbytypologisk vurdering: Stor interesse.

1. Anlægstype. Udflytterbyen Lille Rise (Risinge) er centralplaceret i sit ejerlav og har agerorientering. Byformen er reguleret vejforteby. En sydlige gårdgruppe bærer det selvstændige navn Torup.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under det nyoprettede indensogns gods Gravensten (Gråsten). Byen egaliseredes i 1642. Overgangen til selveje fulgtes af en stærk ekspansion i gårdtallet.

Sammenfattende drejer det sig om en forholdsvis sjælden og typeren anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Interesse.

1. Bytomten er for størstedelen opløst.
2. Kulturlandskabet har bevaret en del af udskiftningshegnene.
3. Særlige relikter: -
4. Arkæologiske interesser: 4-5 frilagte gårdtomter.

Svogers Itæ

Frydendalgård

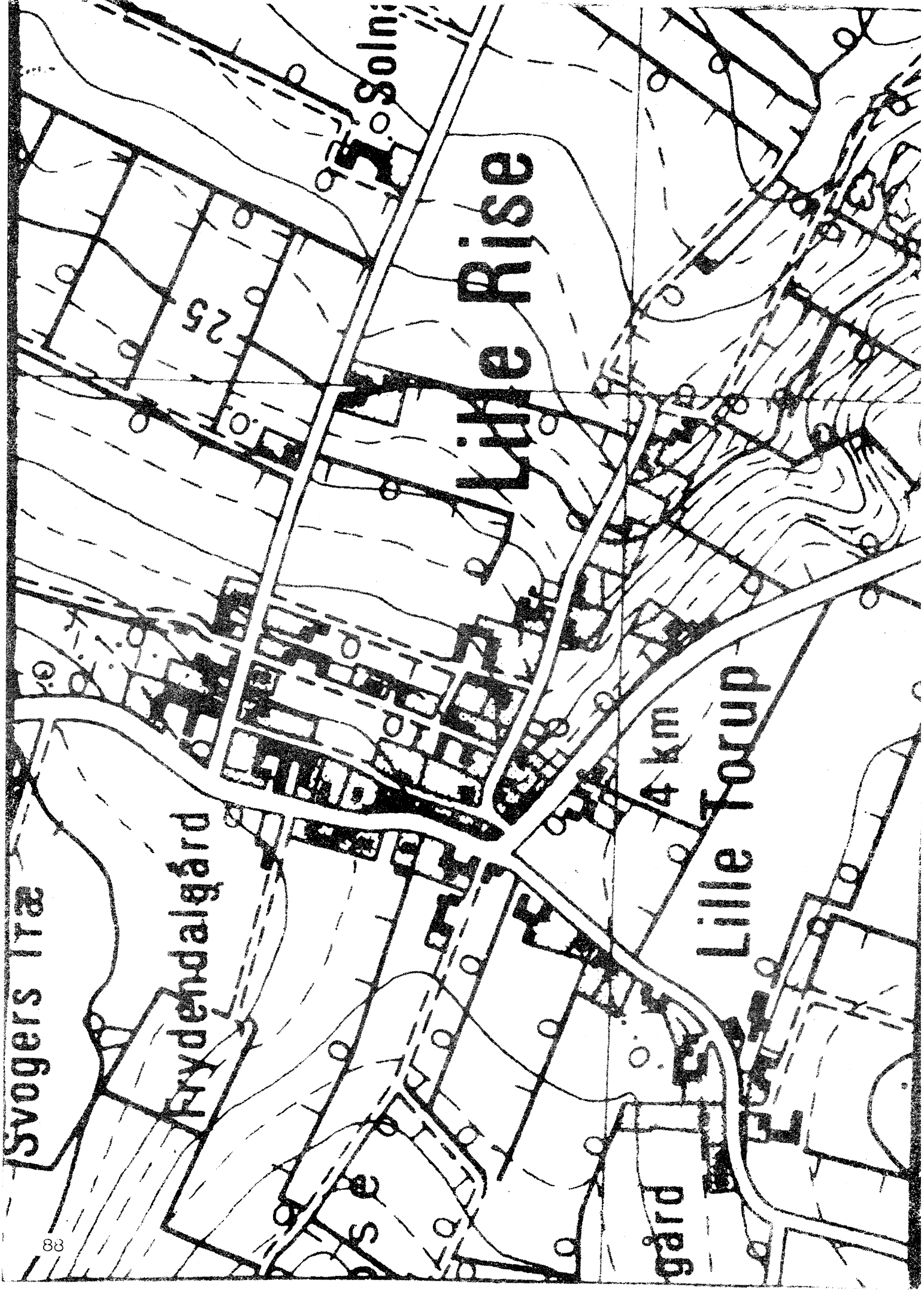
Soln

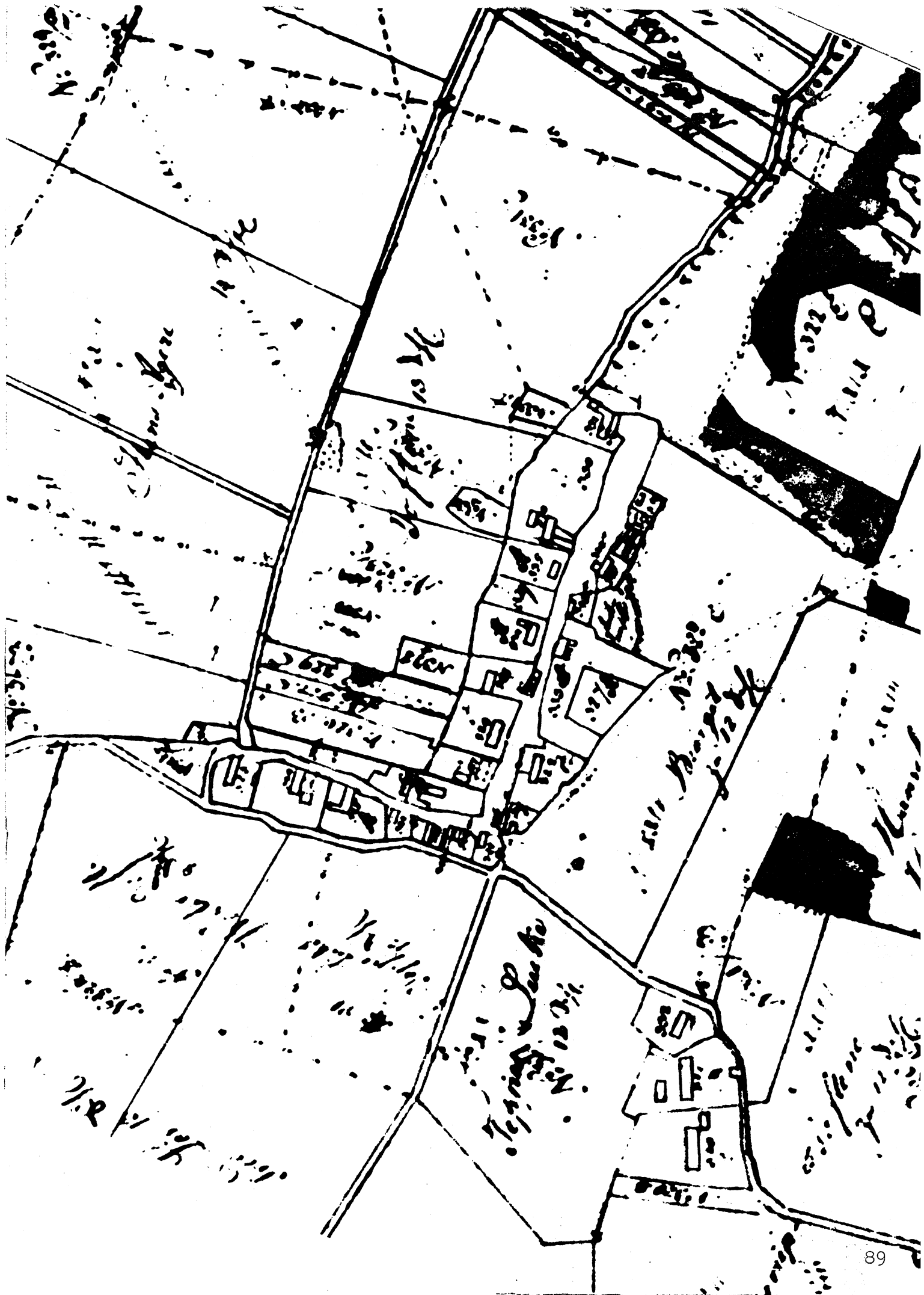
Lille Rise

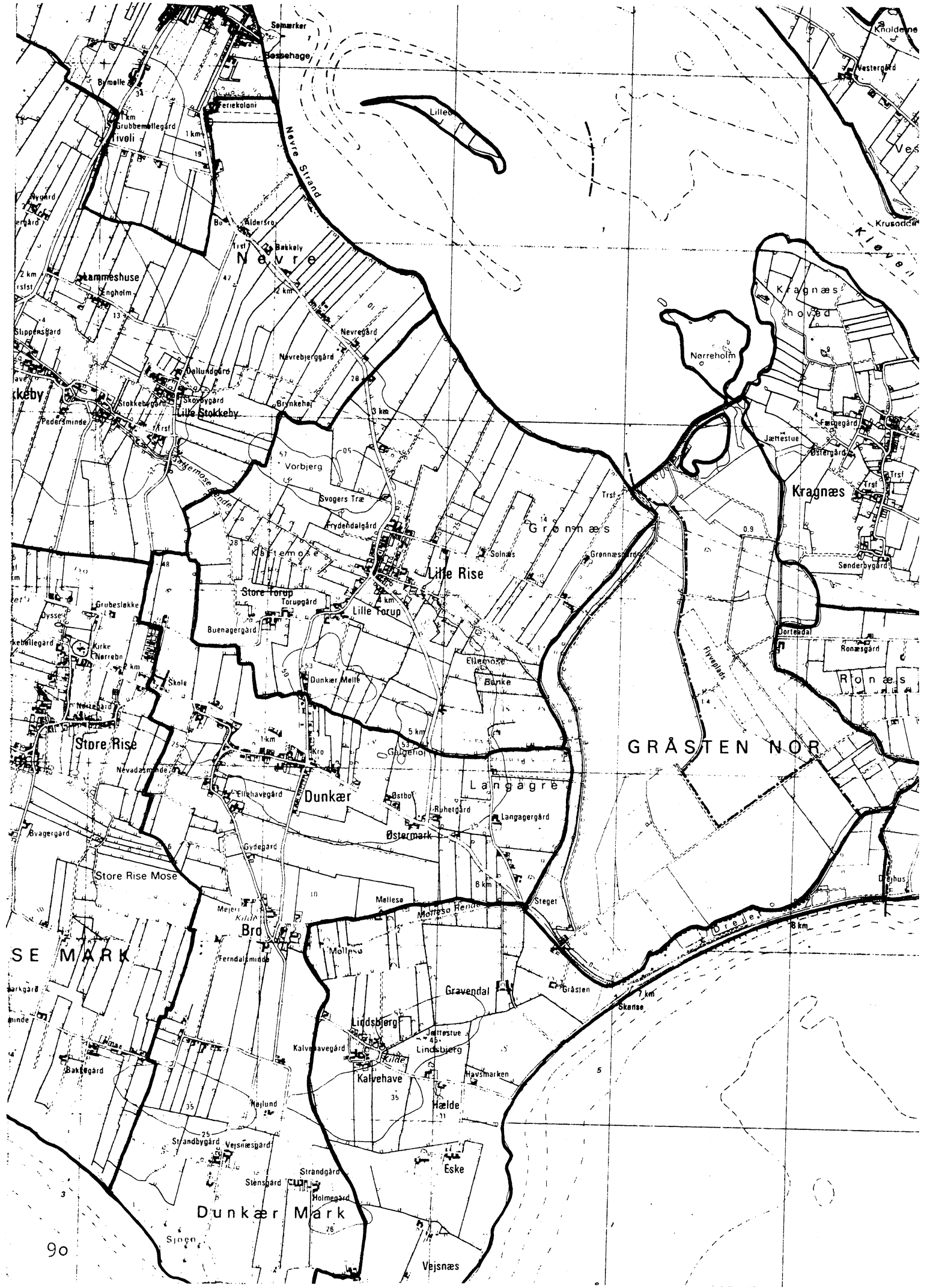
4 km

Lille Torup

gård

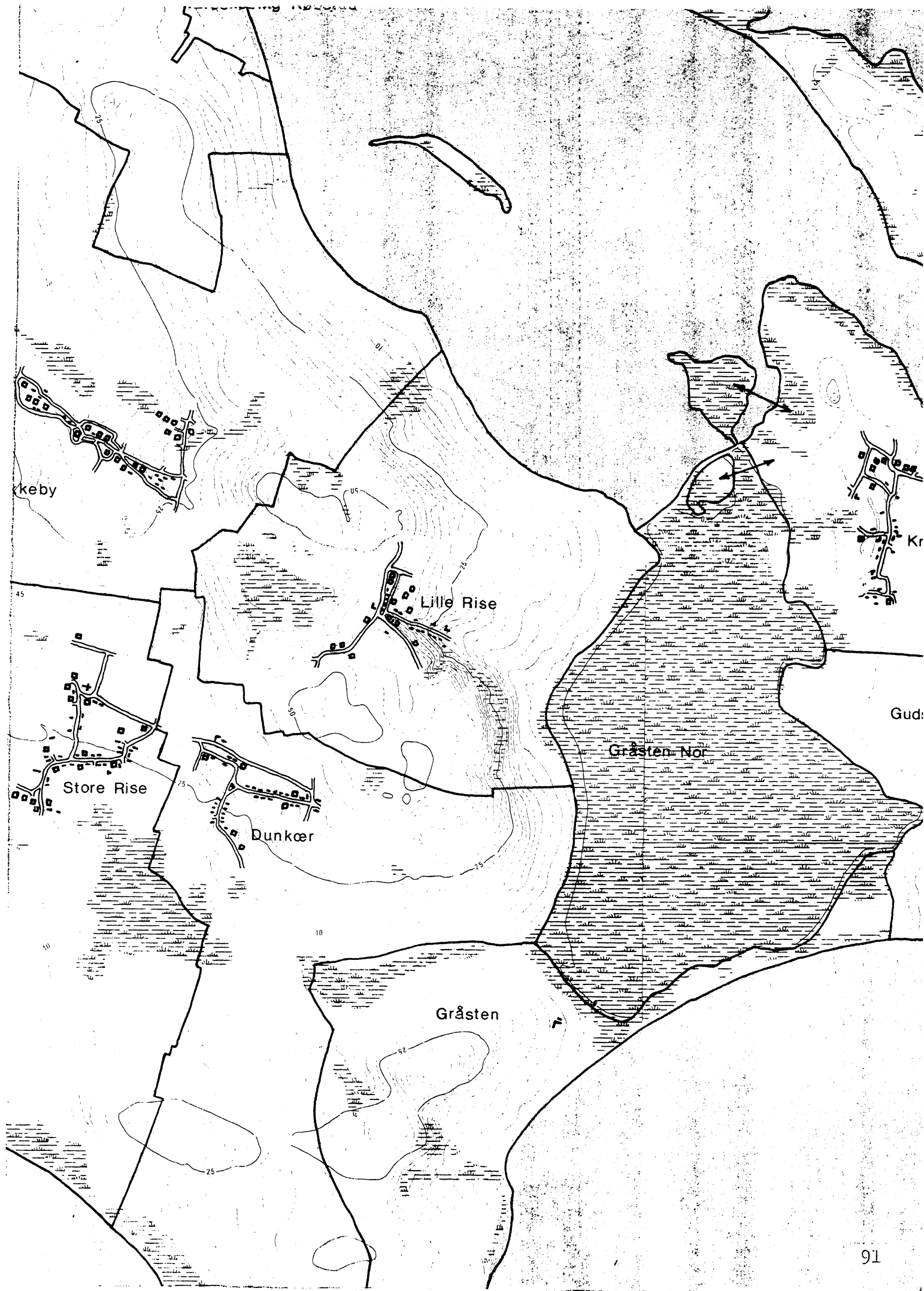

Dunkær Mark

GRÅSTEN NOR

SE MARK

STORE RISE

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

Navn: Rise, Store	Navnetype: -
-----------------------------	------------------------

Bemærkninger:

Rise er nævnt første gang 1374 i formen Risam (latinsk akkusativ). Ordet er afledt af glæda. "ris", krat.

Anlægstype: Adelby	Anlæggelsestidspunkt: Omkring overgangen mellem vikingetid og middelalder
------------------------------	---

Bemærkninger:

En adelby er en landsby, der modsat de middelalderlige udflytterbebyggelser ikke er anlagt ved udflytning. Store Rise er en kirkeby.

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	----------------	------------------------	---------------

BY- OG EJERLAVSTYPE

a. By-tomten Vejklyngeby

Byens gårde og huse ligger spredt mellem hinanden langs det forgrenede vejnet, der går fra kirken og præstegården i nord mod syd med et knæk undervejs, hvorfra udgår veje mod øst og nord.

b. Placering i forhold til by-marken

- centralby agerorientering skovorientering åorientering
 randby engorientering kystorientering

c. Udskiftning

år: 1774 figur: Blokudskiftning, mange relativt store rektangulære blokke.

d. Udflytning

- ved udskiftningen 12 gårde
 efter udskiftningen
 10 flyttet syd for byen, 2 nord for.

ØKONOMI

a. Vangesystem

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Moræneflade med kuppelbakker og israndsbakker mod S.

jordbund: Overvejende moræneler. Større område med ferskvandsdynd mod SØ.

naturlig afgrænsning: Mod S og vinklen i Ø-grænsen, ellers ikke.

- overvejende
 overvejende ager med større indhold af eng og kyst.

blandingsøkonomi med

Flere større engarealer i den sydlige del af ejerlavet.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Over halvdelen af byens gårde er flyttet ud af byen. De fleste af de gamle gårdtomter er ikke bebygget, ligesom der i øvrigt ikke er sket større nybyggeri i byen. Vejnettet er meget velbevaret, ligesom en stor del af tofterne også er bevaret.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

Et skovområde nord for by.

Et nybygget område nordøst for byen.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

STATISTIK

Areal: 581 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			116				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:	34 ml	37 ml	27 ml	22 ml	22	30	36
Huse:			4	12			
Huse m/ jord:					28	38	35
Huse u/ jord:					-	18	26
I alt:	34	37	31	34	50	86	97
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.		5-8 tdr. htk.		8- tdr. htk.		Gennemsnit
(100%) 1707-10							
(100%-1:2) 1774							
(97%-1:2) 1868	27		3		-		3,2
(72%) 1903	33		3		-		2,8
Folketal:							
	1769		1870		1901		
Voksne:	173		306		328		
Børn:	109		157		154		
I alt:	289		463		482		

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

	Besiddelsesforhold: Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1707-10	1				21	12		
1868	30	56						
1903	36	61						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 581 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 116 tdr.htk. Den løst opbyggede bytomt var inddelt i Kirkeballe (ved kirken) Kongeballe (den østlige del af byen) og Lilleballe (mod syd). Hertil kom Gasseballe - en 3-4 gårde ved branddammen på torvet.

Af det oprindelige ejerlav er udparcelleret Olde og Dunkær samt evt. Lille Rise og Stokkeby.

Trap antager, at Ærøhus, som nævnes gentagne gange i middelalderen, må have ligget i Rise, og at den er identisk med Risegård, som i 1500-tallet var udstykket. Syd for Rise kirke ved landevejen lå tinghuset for Gråsten Amt.

St. Rise blokudskiftedes i 1774 og siden er 12 gårde udflyttet.

St. Rise kirke hørte fra 1300-tallet under Skt. Knuds Kloster i Odense. Omkring 1500 mageskiftedes Odense-bispen til kong Hans 8 gårde i Rise sogn. I 1584 mageskiftede kongen til hertug Hans bl.a. 12 gårde i Rise. Hertugen lagde herefter Rise by under det nyoprettede indensogns gods Gråsten (Gravensten), der egaliserede byen mellem 1627 og 1707. Hovedgården nedlagdes i 1767. I 1787 skete overgangen til selveje.

Antallet af jordebrug (incl. kådnere) synes faldende fra 1483 til 1627 (i 1627 gav 2 kådnere hver 3 tdr.htk., altså gårdafgifter). I forbindelse med en egalisering nedsattes gårdtallet yderligere. I 1707 ydede byens gårde afgifter af 6 øde gårde. Overgangen til selveje fulgtes af en ekspansion i gårdtallet fra 22 til 36. Hustallets vækst i det 19. årh., er derimod beskeden, hvorfor befolkningstallets vækst som helhed er moderat.

Gårdene var i 1868 af normal størrelse. I 1627 var byens gårde egaliserede gruppevis - måske efter tidligere lodsejerdele. En samlet egalisering gennemførtes inden 1707.

Den gl. præstegårdshave rummer mange minder om øens tidligere skovvegetation.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Interesse.**

1. Anlægstype. Den store kirke-adelby er centralplaceret i sit ejerlav og har agerorientering. Byformen er en løst opbygget vejklyngeby. Byen var inddelt i 3-4 baller. Af det oprindelige ejerlav er udskilt flere torper. Middelalderslottet Ærøhus har rimeligvis ligget i Rise.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under det nyoprettede gods Gråsten (Gravensten). En egalisering gennemførtes mellem 1627 og 1707. Overgangen til selveje ledsagedes af ekspansion i normalt omfang.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Interesse.

1. Bytomten er opløst.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene samt et skovområde.
3. Særlige relikter: kirke.
4. Arkæologiske interesser: tomten af Ærøhus, min. 2 frilagte gårdtomter.

adkæret

Grubesløkl

Dysse

Kirkeballegård

Kirke
Nørrebo

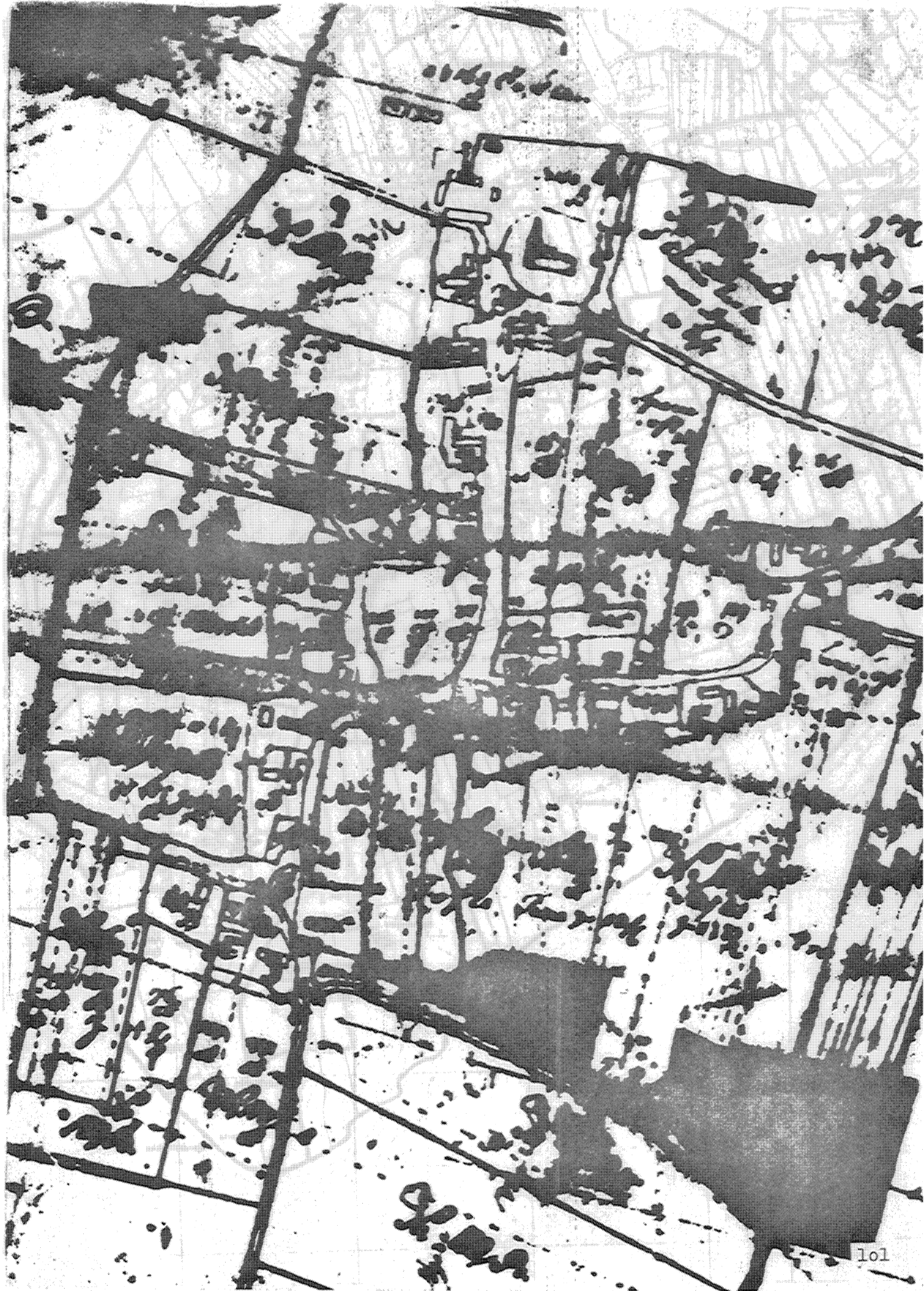
øft

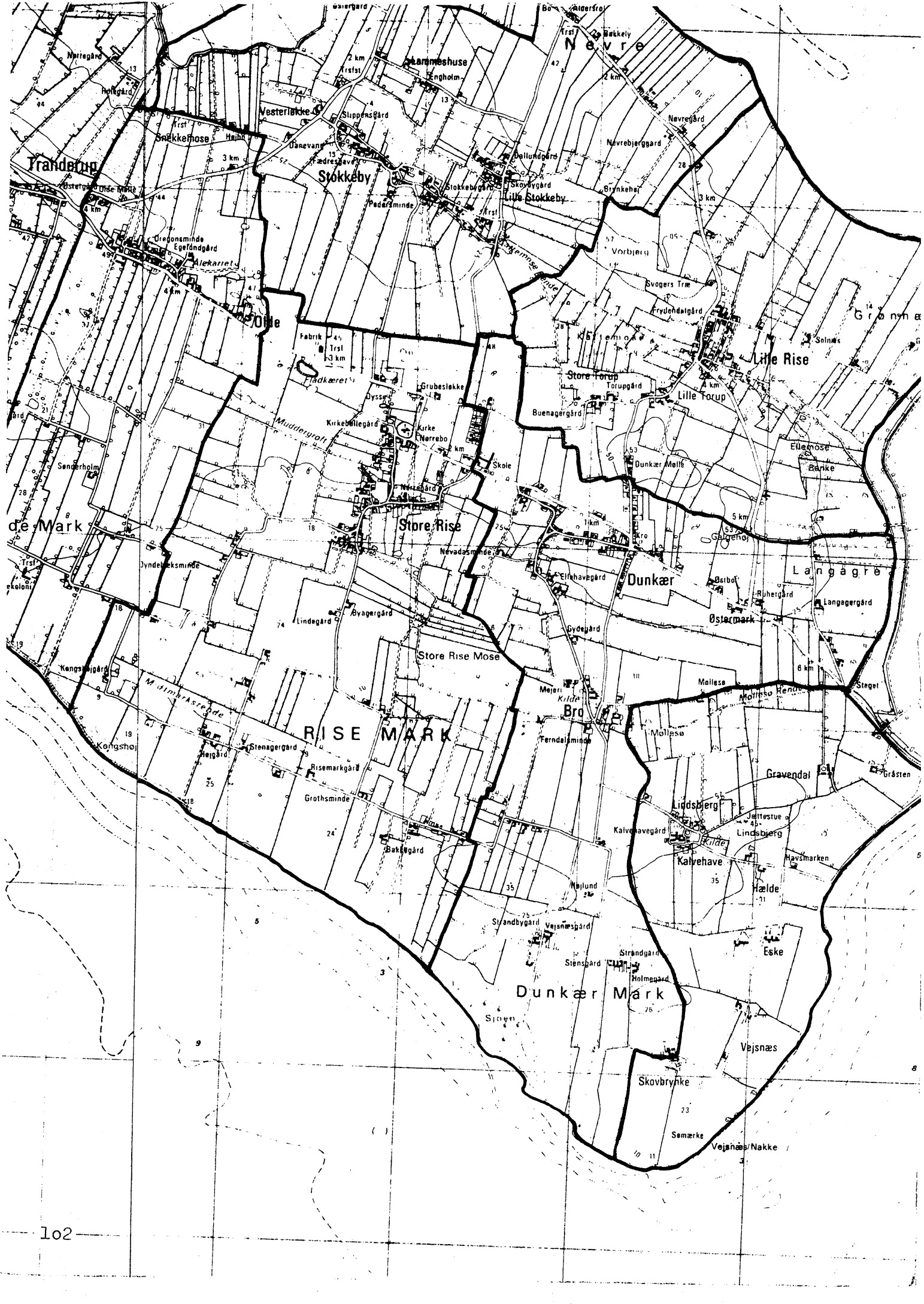
Nørregård

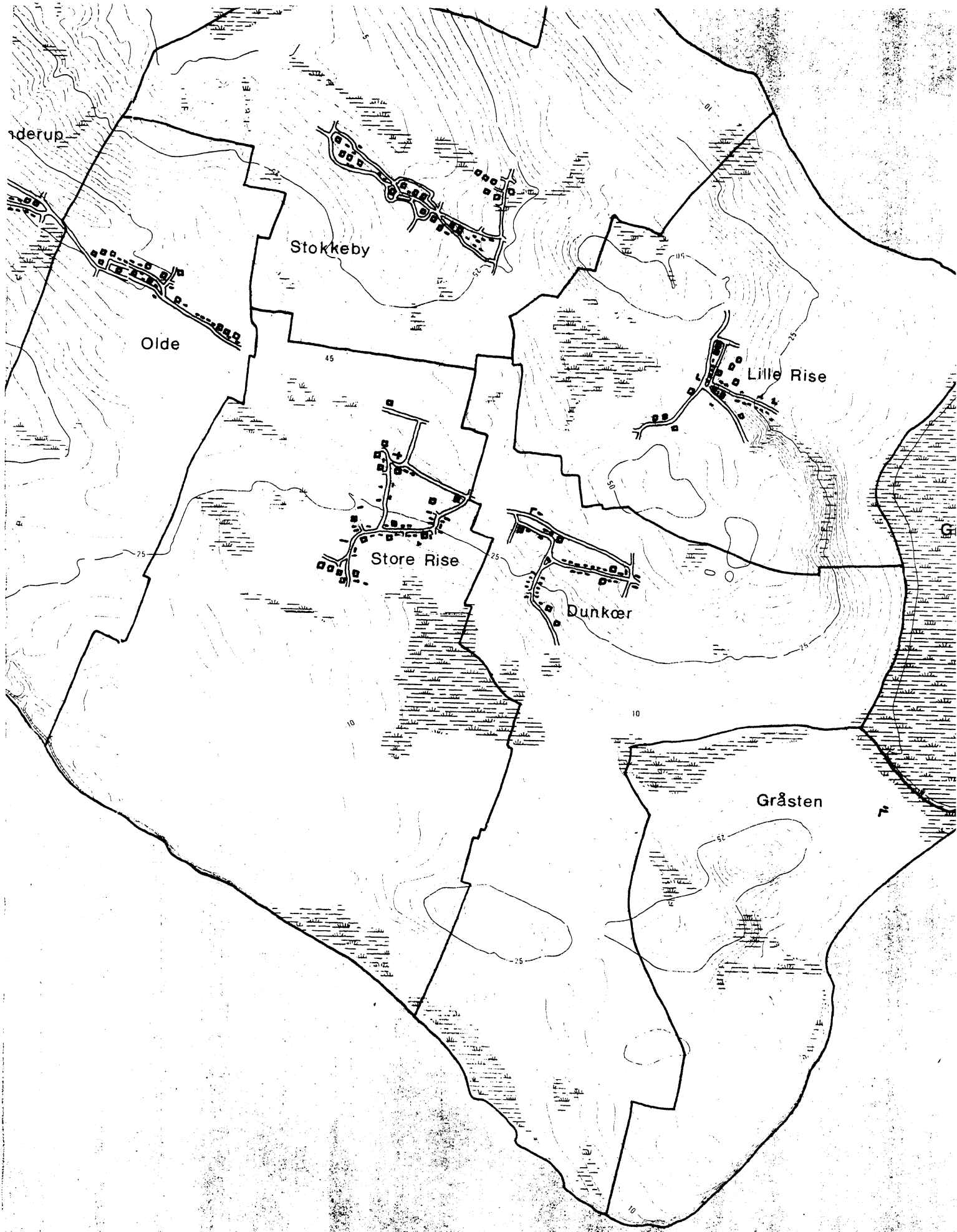
Store Rist

Neva

derup

Olde

Stokkeby

Store Rise

Dunkør

Lille Rise

Gråsten

STOKKEBY

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

Navn: Stokkeby	Navnetype: -by
--------------------------	--------------------------

Bemærkninger: Stokkeby er nævnt første gang 1483 i formen "Stockebaw". Forleddet er navneordet glde. "stok(k)", stok, der bruges enten i betydningen tømmerstok, bjælke og i så fald snarest sigtende til skovbevoksning eller om gangtræ over vandløb. Efterleddet er -by, som er afledt af oldn. byr (gård) og her betyder landsby.

Anlægstype: Torp/adelby	Anlæggelsestidspunkt: Middelalder
-----------------------------------	---

Bemærkninger: En torp er en middelalderlig udflytterbebyggelse, der er opstået ved udflytning fra en adelby (her: St. Rise).

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	----------------	------------------------	---------------

BY- OG EJERLAVSTYPE

a. By-tomten Slynget vejby.

Byens gårde og huse ligger uregelmæssigt spredt langs den øst-vest-gående vej, der slynger sig gennem landskabet. I den østlige del ligger gårdene placeret med et reguleret præg nord for vejen. Der går også veje både nord og syd for tofterne. Mod øst ligger 4 gårde placeret lidt isoleret fra den øvrige by langs den nord-gående vej (i dag kaldet Lille Stokkeby).

b. Placering i forhold til by-marken

- centralby agerorientering skovorientering åorientering
 randby engorientering kystorientering

Et engområde støder til byen nordfra.

c. Udskiftning

år: 1774 figur: Blokudskiftning, mange blokke - uregelmæssige i størrelse, enkelte grænsende til strimmeludskiftning.

d. Udflytning

- ved udskiftningen
 efter udskiftningen 2 gårde.
 En del gårde nyoprettet i ejerlavet.

ØKONOMI

a. Vangesystem

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Moræneflade med kuppelbakker.

jordbund: Overvejende moræneler. Område med ferskvandsdynd nord for byen. Saltvandssand mod NV.

naturlig afgrænsning: Mod NØ og NV, ellers ikke.

- overvejende
 overvejende ager med større indhold af eng og kyst.

blandingsøkonomi med

Et større engområde N for byen - små spredte engarealer rundt om i ejerlavet.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
----------	----------------	------------------------	---------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Langt hovedparten af gårdene fra udskiftningstiden ligger tilbage - enkelte måske flyttet lidt inden for byområdet. Der er kun i ringe omfang sket nybebyggelse inden for selve byområdet, som har bevaret karakteren af en ret løst opbygget slynget-vejby. Vejnettet er stort set velbevaret med sit ret indviklede dobbeltforløb. Toftesystemet er delvis opløst.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	----------------	------------------------	---------------

STATISTIK

Areal: 592 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			109				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:	21	21	21	18	17	29	29
Huse:			1	9			
Huse m/ jord:					35	34	38
Huse u/ jord:						28	36
I alt:	21	21	22	27	52	91	103
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.		5-8 tdr. htk.		8- tdr. htk.		Gennemsnit
1707-10 (89%-1:2)							
(100%-1:2) 1774							
(79%) 1868	25	4	-				3,0
(69%) 1903	21	8	-				3,4
Folketal:							
	1769	1870	1901				
Voksne:	146	301	341				
Børn:	76	168	113				
I alt:	222	469	454				

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

	Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1707-10					18	9		
1868	29	62						
1903	29	74						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 592 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 109 tdr.htk. Stokkeby skal muligvis opfattes som en udflytterby i forhold til Rise, men byen kan lige så vel opfattes som en adelby. Af Stokkeby er Ærøskøbing udparcelleret. I 1600-tallet blev købstadens jorder udvidet med 2 gårde på landsbyens bekostning. Ved kysten ligger Stokkeby Nor. I 1300-1400-tallet omtales Slæbæk - nu Slippen ved Stokkeby.

Stokkeby blokudskiftedes i 1774 og siden er 2 gårde udflyttet.

Sidst i 1500-tallet lagdes Stokkeby under det nyoprettede gods Gråsten (Gravensten). I 1627 brugtes 4 af byens gårde af borgere fra Ærøskøbing. Byen var da egaliseret. En gård lagdes til Ærøskøbing i 1643, og inden 1707 nedlagdes yderligere en gård, som fordeltes mellem bymændene som kompensation for den indtagne koppel ved købstaden. Hovedgården nedlagdes i 1767 og i 1787 skete overgangen til selveje.

Antallet af gårde faldt fra 21 i 1400-1500-tallet til 17 i 1774 i forbindelse med inddragelse af jord under købstaden. Overgangen til selveje satte en voldsom ekspansion i gårdtallet igang. I 1803 var der 21 gårde (12 hele, 3 halve, 6 kvarte) og 34 huse i byen. I 1868 var gårdtallet nået op på 29. Hustallets vækst var derimod moderat.

Gårdene var i 1868 af normal størrelse. Byen egaliseredes første gang inden 1627.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Rise
-----------------	--------------------	----------------------------	-------------------

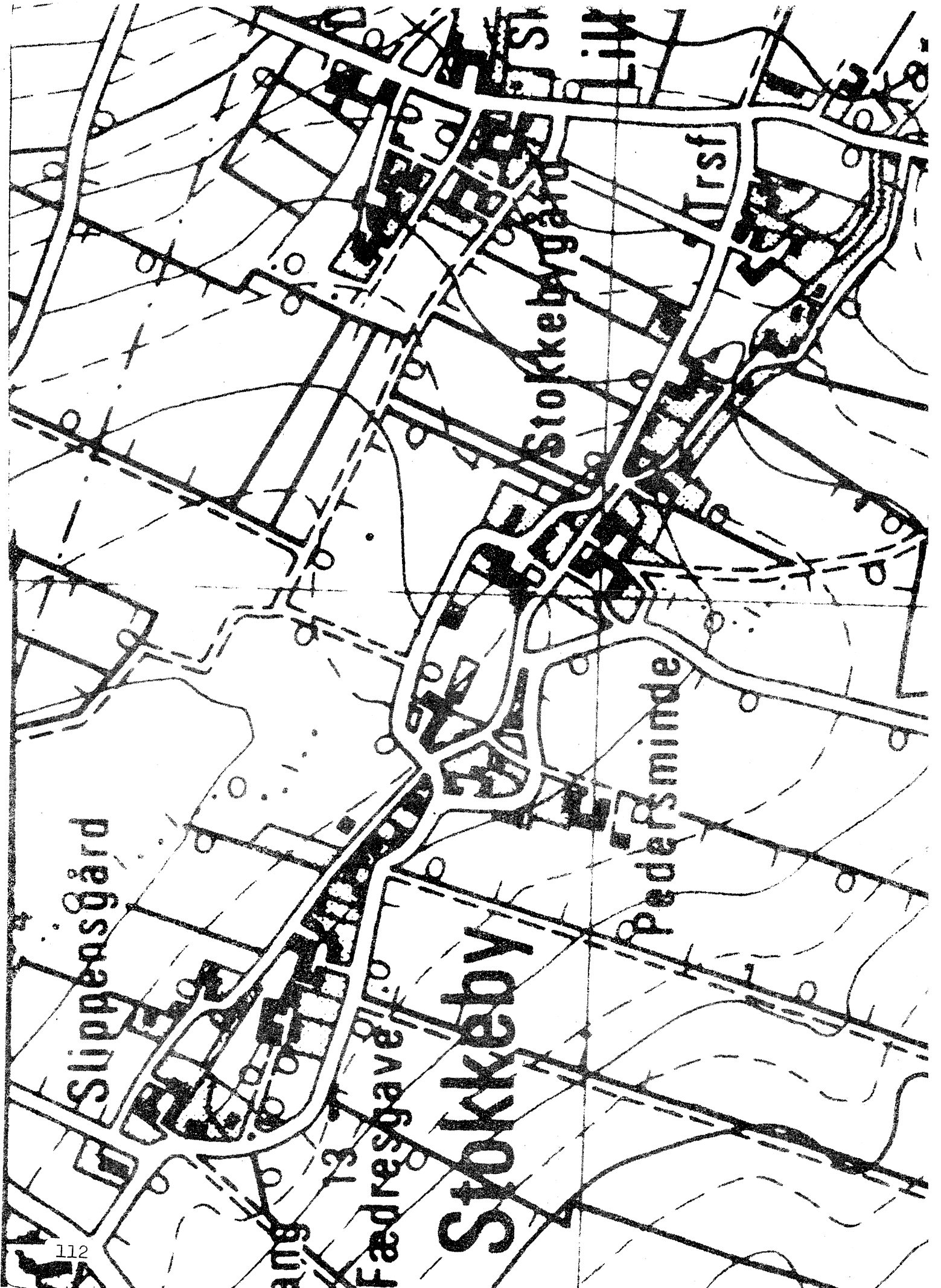
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Stor interesse.**

1. Anlægstype. Den store adelby af vikingetidsnavnetypen -by er centralplaceret i sit ejerlav og har agerorientering. Byformen er slynget vejby. Af det oprindelige ejerlav er udparcelleret Ærøskøbing. Købstaden har i 1600-tallet gjort flere indhug i landsbyens ejerlav. Et voldsted Borret på et næs i det inddæmmede Stokkeby Nor.
2. Udviklingstype. Stokkeby lagdes i slutningen af 1500-tallet under det nyoprettede gods Gråsten (Gravensten). Byen egaliseredes inden 1627. En række gårde lagdes under købstadens jorder, ligesom borgere fra købstaden drev flere gårde i byen. Overgangen til selveje ledsagedes af en kraftig ekspansion i gårdtallet.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med flere udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Stor interesse.

1. Bytomten er velbevaret.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene.
3. Særlige relikter: voldsted.
4. Arkæologiske interesser: 2-3 frilagte gårdtomter.

Slippeasgård

ang

Fadregave

Stokkeby

Stokkebygård

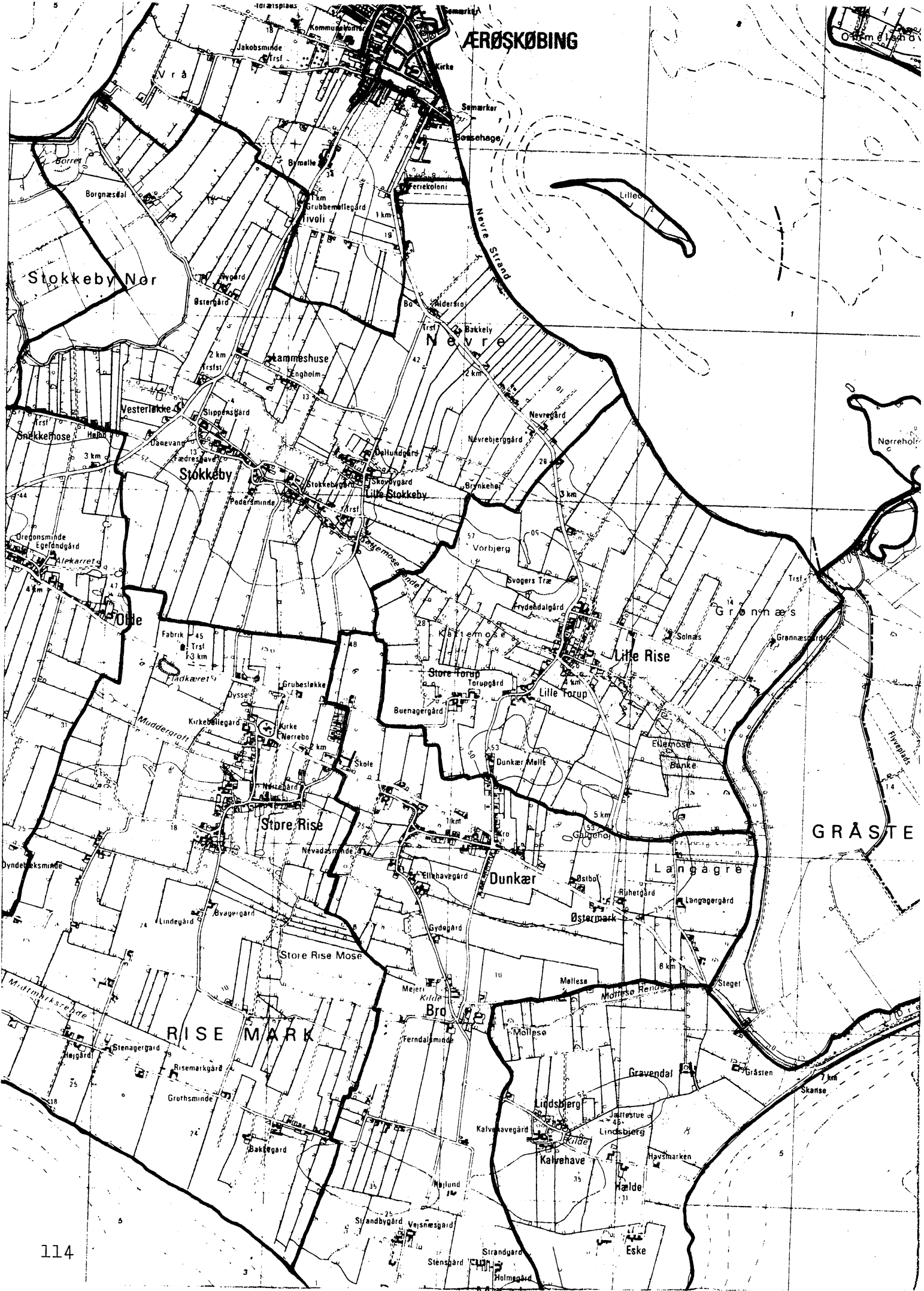
Pedersminde

Trsf

Lill

ÆRØSKØBING

Ærøskøbing
Markjorder

Ærøskøbing Købstad

Stokkeby

Olde

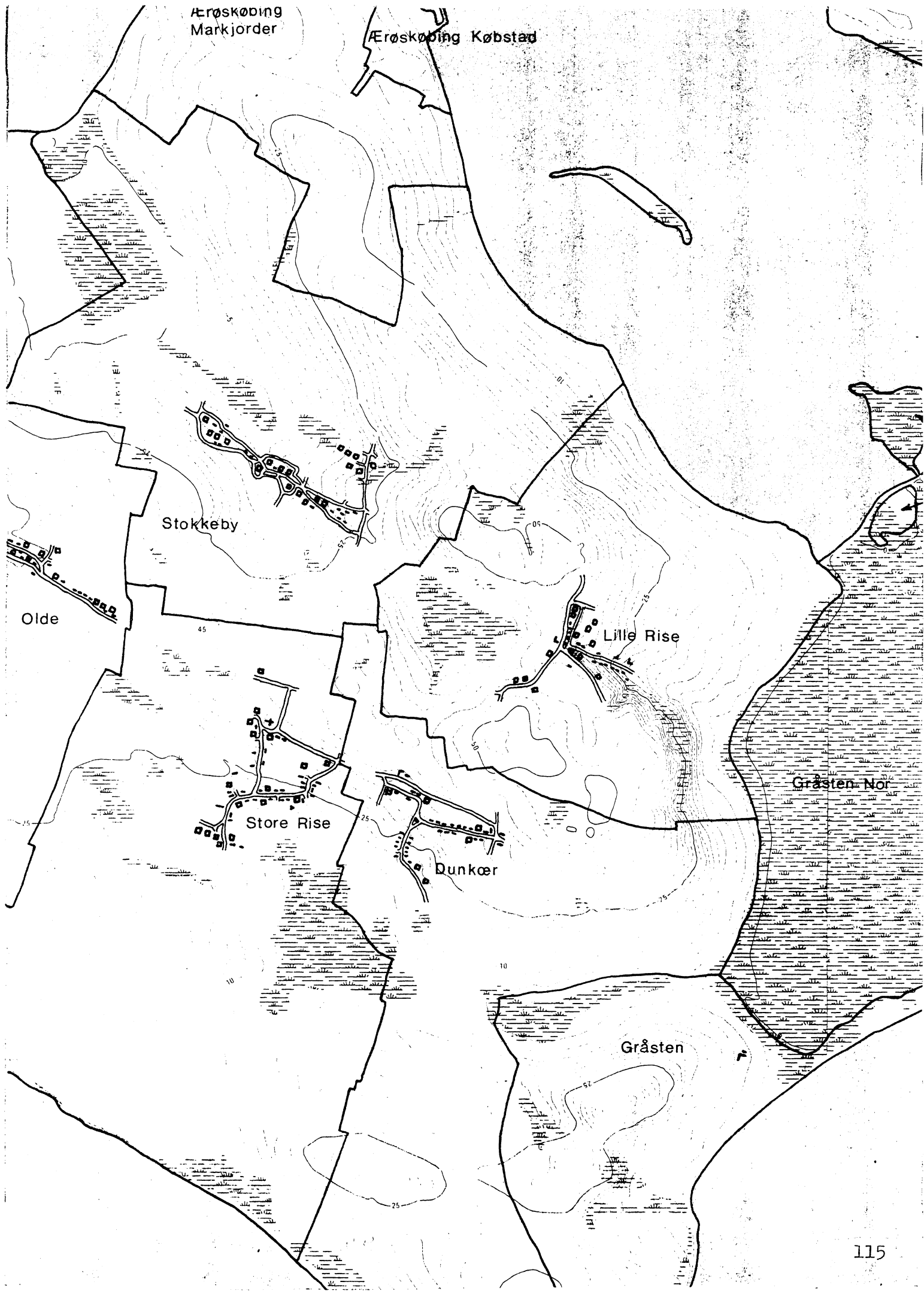
Lille Rise

Store Rise

Dunkør

Gråsten-Nor

Gråsten

SØBY

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Søby
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

Navn: Søby	Navnetype: -by
----------------------	--------------------------

Bemærkninger:

Søby er nævnt første gang 1277 i formen "Seboy". Forleddet er navneordet glða. "sæ", sø. Efterleddet er -by, der er afledt af oldn. "byr" (gård) og her betyder landsby.

Anlægstype: Adelby	Anlæggelsestidspunkt: Omkring overgangen mellem vikingetid og middelalder
------------------------------	---

Bemærkninger:

En adelby er en landsby, der modsat de middelalderlige udflytterbebyggelser ikke er anlagt ved udflytning. Søby er kirkeby.

Historiske tildragelser:

I Søby sogn fødtes 1887 generaldirektør P. Knutzen.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Søby
-----------------	-----------------------	-------------------------------	----------------------

BY- OG EJERLAVSTYPE

a. By-tomten Forteklyngeby. (!)

Byens gårde ligger meget uregelmæssigt spredt dels i en krans uden om en stor forte, dels inde i fortens hvor boligerne ligger på toften der ligger mellem det forgrenede vejnet i fortens. Den overvejende part af gårdene er enlængede orienteret øst-vest.

b. Placering i forhold til by-marken

- centralby agerorientering skovorientering åorientering
 randby engorientering kystorientering

Byen ligger op til kysten.

c. Udskiftning

år: 1774 figur: Blokudskiftning, mange mindre regelmæssige blokke.

d. Udflytning

- ved udskiftningen
 efter udskiftningen ca. 15 gårde.
 Flyttet især øst for byen.

ØKONOMI

a. Vangesystem

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Moræneflade med kuppelbakker og naturskabt marint forland mod Sø.

jordbund: Overvejende moræneler med mange små områder med smeltevands-sand og ferskvandstørv og -dynd.

naturlig afgrænsning: Til alle sider (kyst) undtagen mod Ø.

- overvejende ager.
 overvejende med større indhold af

blandingsøkonomi med

Små spredte engarealer i ejerlavet og kystadgang.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Søby
----------	----------------	------------------------	---------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Mellem 1/3 og 1/2 af gårdene fra udskiftningstiden er tilbage i byen, de fleste i den sydlige ende. Der er sket en kraftig nybebyggelse både på de gamle tomter i byen og i nye kvarterer uden om den gamle bykerne. Det forgrenede vejnet eksisterer stadig, blot mere udbygget. Toftesystemet er opløst.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Søby
-----------------	----------------	------------------------	---------------

STATISTIK

Areal: 476 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			64				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1706	1774	1868 ²⁾	1903 ²⁾
Gårde:	40	40	28	36	37	27	28
Huse:				15			
Huse m/ jord:					45	55	53
Huse u/ jord:					-	27	92
I alt:	40	40	28	51	82	109	173
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.	5-8 tdr. htk.	8- tdr. htk.	Gennemsnit			
(100%-1:2) 1706							
(100%-1:2) 1774							
(100%) 1868	27	-	-	2,0			
(100%) 1903	28	-	-	2,0			
Folketal:							
	1769 ¹⁾	1870	1901				
Voksne:	269	363	347				
Børn:	128	183	174				
I alt:	397	546	521				

1) Incl. Søbygård

2) Excl. det nyudparcellerede ejerlav Haven.

FYNS AMT	Herred:	Kommune:	Sogn:
	Ærø	Ærøskøbing	Søby

	Besiddelsesforhold:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	Selvejere:							
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1706					35	15		
1868	27	82						
1903	28	145						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 476 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 64 tdr.htk. Byen strækker sig ned mod kysten og omkring 1800 havde byen nogle små jagter og noget fiskeri. Af det oprindelige ejerlav er udparcelleret hovedgården Søbygård. Godset Søby omtales allerede i 1277 og var da i Brandenburgernes besiddelse. Hovedgården var i slutningen af middelalderen udstykket, men genoprettedes af hertug Hans den Yngre sidst i 1500-tallet. Den nye hovedgård opførtes tæt ved den gamle voldsted. Hovedgården nedlagdes og udparcelleredes i 1771. Ejerlavet Hasen udparcelleredes på udskiftningstiden.

På Næbbet yderst på næsset er der rester af en 1812 opført skanse. Tæt øst for Søby lige ved landevejen, skal der have stået et kapel. Vitsø inddæmmedes omkring 1800. Søby kirke opførtes i 1745 og sognet oprettedes i 1744.

Søby blokudskiftedes i 1774.

Sidst i 1500-tallet lagdes Søby under det nyoprettede Søbygård gods. I 1627 var yderligere 1 gård lagt under hovedgårdsmarken, og byen var nu egaliseret. Inden 1706 øgedes gårdtallet væsentligt, som følge af at flere gårde deltes i halve. Hovedgården udparcelleredes i 1771. I 1787 skete overgangen til selveje.

Antallet af jordbrug faldt fra 40 i 1483-1533 til 28 i 1672 i forbindelse med oprettelsen af Søbygård. Senere steg antallet til 37 i forbindelse med delingen af hele gårde til halve. Efter overgangen til selveje falder gårdtallet til 27-28 som følge af ejerlavet Havens udparcellering, medens husvæksten i det 19. årh. derimod var særdeles betydelig. Søby var i færd med at udvikle sig til bymæssige bebyggelse.

Gårdene var i 1868 meget små. Byen var allerede egaliseret i 1627 på ét gårdklasseniveau. I 1706 var der sket en deling i hele og halve gårde.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Søby
----------	----------------	------------------------	---------------

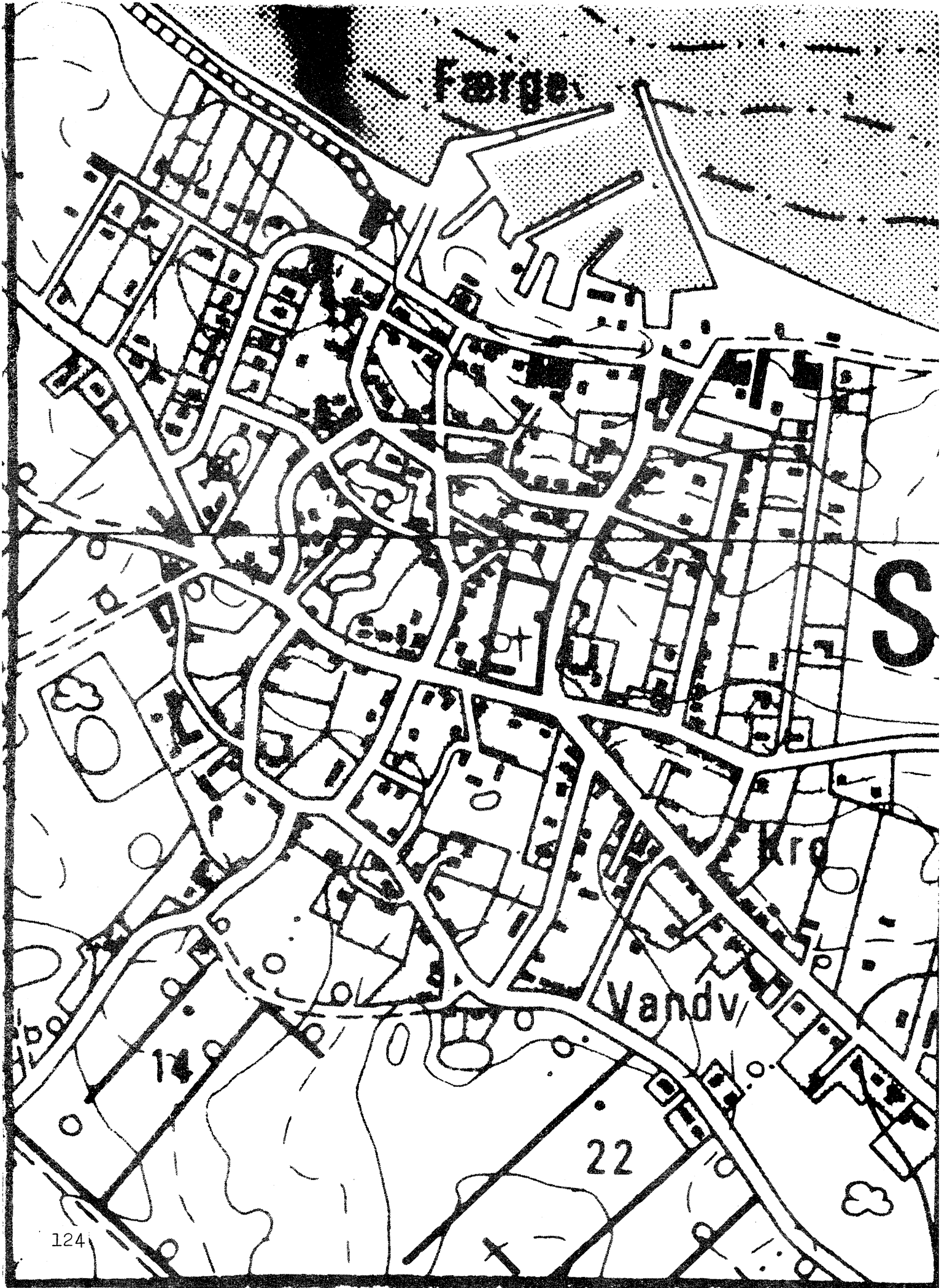
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Stor interesse**

1. Den store adelby af vikingetidnavnetypen -by er centralplaceret i sit ejerlav og har ageroriengering. Den store forteklyngeby strækker sig imidlertid ud til kysten og landsbyen blev i 1700-1800-tallet præget af fiskeri og søfart. I 1744-45 blev Søby kirke- og sogneby. Af ejerlavet er i 1500-tallet udparcelleret hovedgården Søbygård. Den udstykkedes i 1771. Ejerlavet Haven udskiltes på udskiftningstiden.
2. Udviklingstype. Byen lagdes sidst i 1500-tallet under det nyoprettede nabogods Søbygård og egaliseredes inden 1627. Gårdtallet steg i løbet af 1600-tallet som følge af delingen af hele gårde til halve. I løbet af det 19. år. voksede hustallet drastisk og Søby fik karakter af bymæssig bebyggelse.

Sammenfattende drejer det sig om en almindelig og typeren anlægstype med flere specielle udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Interesse.

1. Bytomten er opløst og nybebygget.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene.
3. Særlige relikter: kirke.
4. Arkæologiske interesser: kapeltomt, min. 2 frilagte gårdtomter.

Førge

S

Vandv

22

26

23

Søby Bugt

Søby

Søby Mark

Vitso

TRANDERUP

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

Navn: Tranderup	Navnetype: -torp
---------------------------	----------------------------

Bemærkninger:

Tranderup er nævnt første gang 1398 i formen "Trundorp". Forleddet er sandsynligvis mandsnavnet glða. "Thronð". Efterleddet er -torp, der betyder udflytterbebyggelse.

Anlægstype: Adelby	Anlæggelsestidspunkt: Omkring overgangen mellem vikingetid og middelalder
------------------------------	---

Bemærkninger:

En adelby er en landsby, der modsat de middelalderlige udflytterbebyggelser ikke er anlagt ved udflytning. Tranderup er kirkeby. Byen udgjorde oprindeligt et samlet hele med Vindeballe.

Historiske tildragelser:

Mindst 1950 rejst på sognegrænsen til Rise i 200-året for Ærø's overgang til kronen. I Tranderup sogn fødtes 1820 den dansk-amerikanske præst C. L. Clausen.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

BY- OG EJERLAVSTYPE**a. By-tomten** Reguleret vejby.

Byens gårde og huse ligger på begge sider af den fra nord mod sydøst gående slyngede vej. Gårdene og husene ligger meget regelmæssigt spredt undtagen mod sydøst. Kirken ligger i den nordligste del af byen, men således at den ligger midt mellem Tranderup og Vindeballe. Den nordligste del af bebyggelsen kaldes Ornum. På begge sider af tofterne mod bymarken går en vej parallelt med bygaden.

b. Placering i forhold til by-marken

centralby agerorientering skovoriering åorientering

randby engorientering kystorientering

Ejerlavet ligger også nord for Vindeballe (Borqnæs).

c. Udskiftning

år: 1774 figur: Blokudskiftning, mange regelmæssige blokke.

d. Udflytning

ved udskiftningen 2 gårde.

efter udskiftningen 8 gårde.

Dels nord og syd for byen, dels i Borqnæs

ØKONOMI**a. Vangesystem**

driftssystem:

rotation:

vangeantal:

b. Ressourceområdets sammensætning

landskabsform: G. Sydfyn. Moræneflade med kuppelbakker og gruslængdebakker.

jordbund: Overvejende moræneler. Mindre områder med ferskvandsdynd.

naturlig afgrænsning: Mod SV og NØ, ellers ikke.

overvejende

overvejende ager med større indhold af eng.

blandingsøkonomi med

Større engarealer spredt rundt i ejerlavet.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
----------	----------------	------------------------	--------------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Ca. 60% af gårdene ligger tilbage i byen langs den slyngede vej. Der er bygget en del nye huse langs vejen, både på de gamle tomter og udenfor. Byen har stadig bevaret sin karakter af en sammenhængende landsby med Vindeballe og karakteren af en slynget vejby. Vejnettet er i vid udstrækning velbevaret, også uden om tofterne, som til gengæld er stærkt opdelte.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

STATISTIK

Areal: 611 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			88				
Bebyggelsesenheder:							
	1483	1533	1627-28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:	60 ¹⁾ ml	22 ml	23 ml	19 ml	23	25	31
Huse:			1	12			
Huse m/ jord:					32	28	32
Huse u/ jord:					-	15	25
I alt:	60	22	24	31	55	68	88
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.		5-8 tdr. htk.		8- tdr. htk.		Gennemsnit
(100%) 1707-10							
(100%-1:2) 1774							
(80%) 1868	25		-		-		3,2
(90%) 1903	30		1		-		2,9
Folketal:							
	1769		1870		1901		
Voksne:	157		285		293		
Børn:	91		143		106		
I alt:	248		428		399		

1) incl. Vindeballe

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
----------	----------------	------------------------	--------------------

Besiddelsesforhold:	Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1707-10							19	12
1868	25	43						
1903	31	57						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 611 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 88 tdr.htk. Af det oprindelige ejerlav er udparcelleret Vindeballe, der som balle-navnet antyder, egentlig er en bydel af Tranderup. Mellem Tranderup og Vindeballe ligger Ornum-gårdene. Ornum betyder enemærke og gårdene er muligvis afløser for en middelalderlig hovedgård. Af ejerlavet er endvidere udparcelleret landsbyen Vodrup, der i 1624 nedlagdes til fordel for hovedgården af samme navn. Hovedgården udstykkedes i 1767. På Borgnæs skal ifølge traditionen have stået en borg.

Tranderup blokudskiftedes i 1774 og siden er 10 gårde udflyttet,

I slutningen af middelalderen omtales en væbnergård i Tranderup, kaldet Ludsgård.

I 1492 erhvervede Helligåndsklostret i Fåborg en gård, som imidlertid i 1509 afhændedes til kong Hans. Kong Hans erhvervede yderligere 1 gård i byen fra Anders Tegemalt.

I 1555 erhvervede kronen 3 gårde i Tranderup fra Jacob Brockenhus, men i 1584 afhændedes alt krongodset i byen, 9 gårde, til hertug Hans. Byen lagdes herefter under det nyoprettede gods Gråsten (Gravensten). Byen egaliseredes i 1698. Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af gårde faldt fra 22-23 til 19 i 1707 i forbindelse med egaliseringen. Nogle af gårdene deltes senere i halve. I forbindelse med overgangen til selveje steg gårdtallet til 31, medens hustallets vækst i det 19. årh. var beskedent.

Gårdene var i 1868 af normal størrelse. Byen egaliseredes mellem 1627 og 1707.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
----------	----------------	------------------------	--------------------

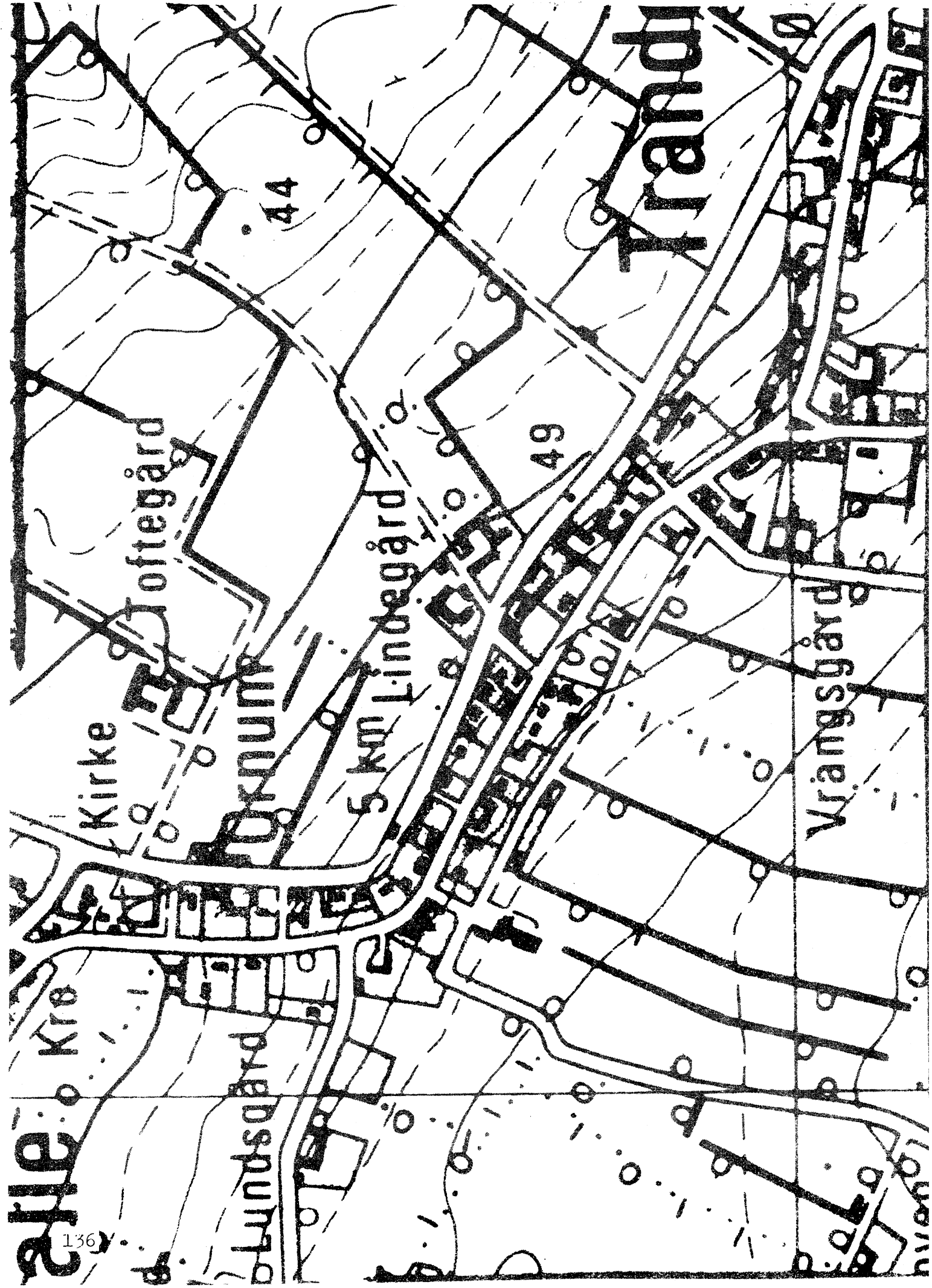
Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering:** Stor interesse.

1. Anlægstype. Den store kirke-adelby af vikingetids-middelalder nav-entypen -torp, er centralplaceret i sit ejerlav og har agerorientering. Byformen er reguleret vejby. Af det oprindelige ejerlav er udskilt bydelen Vindeballe og landsbyen Vodrup (fra 1624 hovedgården af samme navn). Bydelen "Ornum" vidner måske om en nedlagt middelalder hovedgård.
2. Udviklingstype. Byen husede sidst i middelalderen en væbnergård, men samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans, der lagde den under det nyoprettede gods Gråsten (Gravensten). Byen egaliseredes i 1698.

Sammenfattende drejer det sig om en forholdsvis sjælden anlægstype med flere udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Stor interesse.

1. Bytomten er delvis bevaret.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene.
3. Særlige relikter: kirke.
4. Arkæologiske interesser: min. 2 frilagte gårdtomter.

Kirke

Toftegård

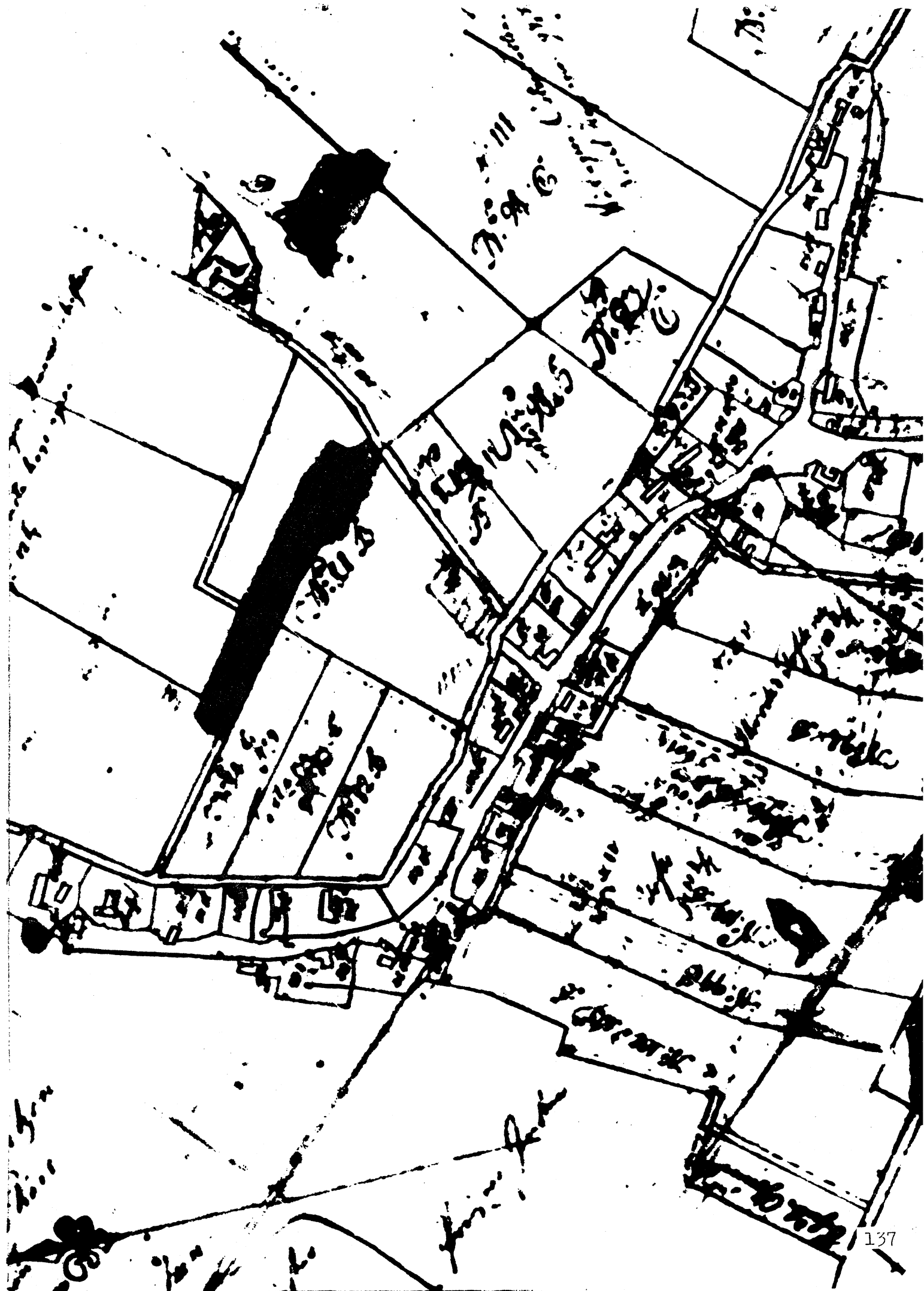
Lundsgård

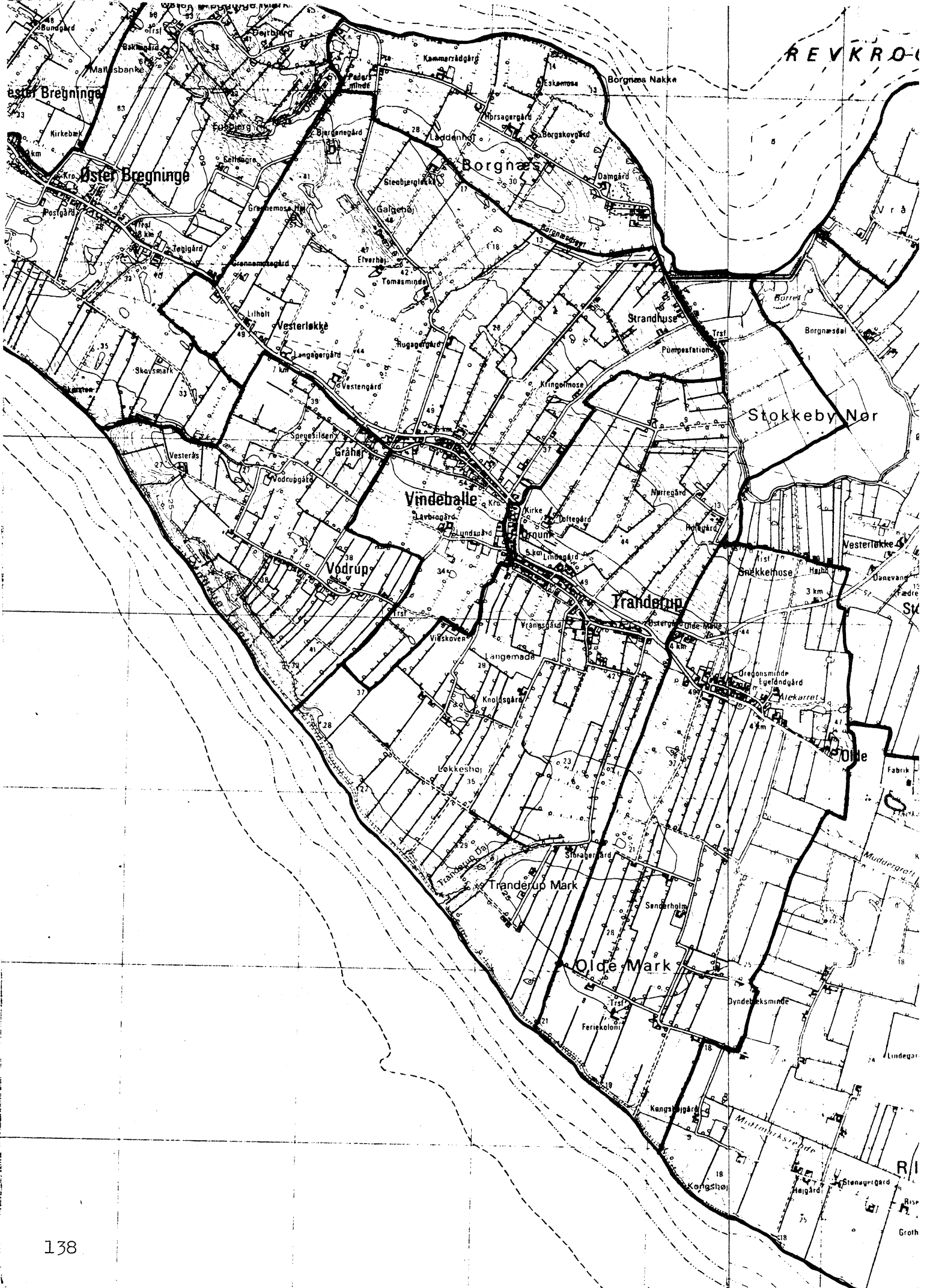
5 km Lindegård

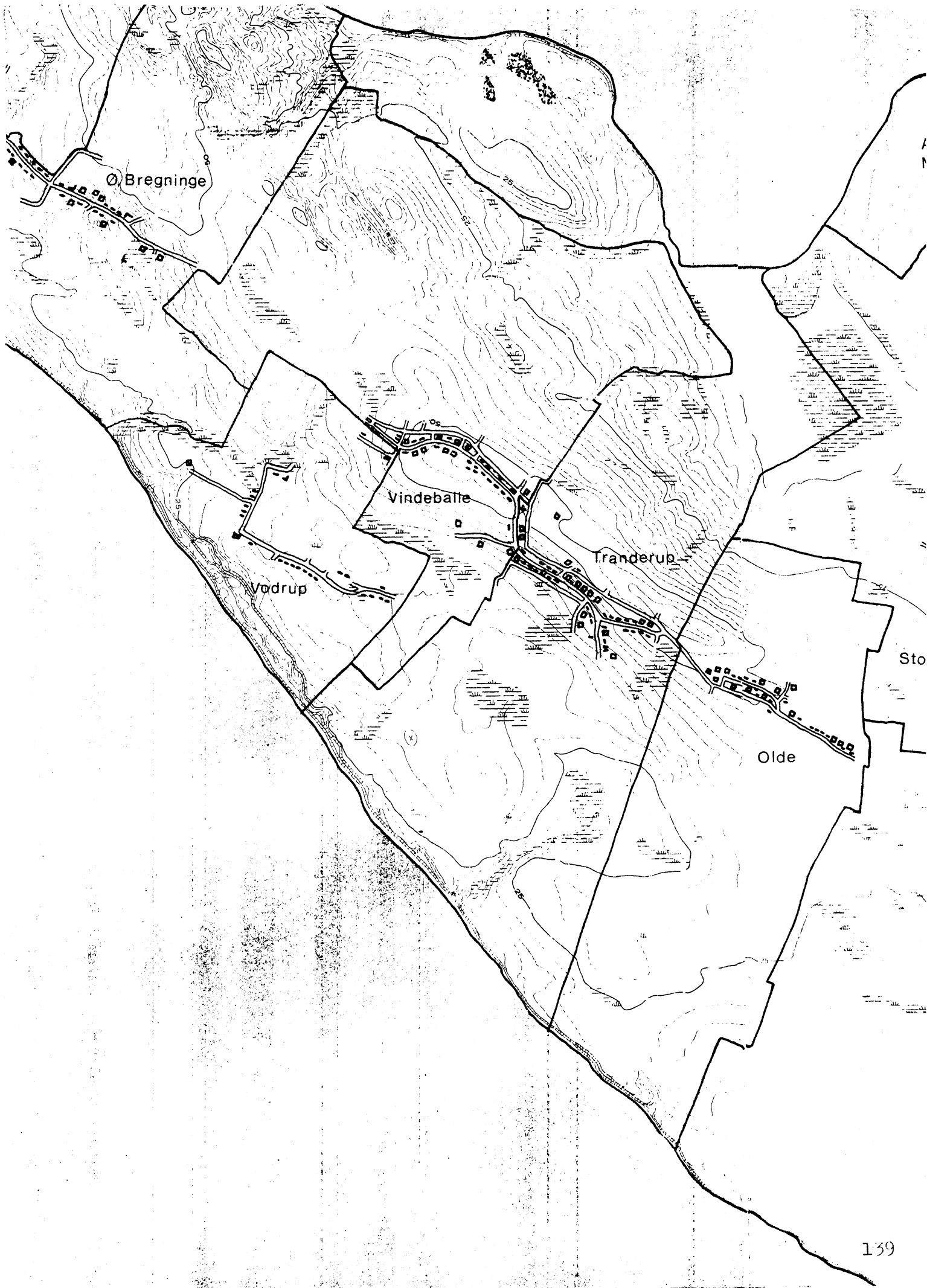
49

Trand

Vrangsård

VINDEBALLE

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

Navn: Vindeballe	Navnetype: -balle
----------------------------	-----------------------------

<p>Bemærkninger:</p> <p>Vindeballe er nævnt første gang 1533 i formen "Windeballi". Forleddet er en form af folkeordet glda. "windir", vender. Efterleddet er -balle og betyder afdeling af en landsby, her Tranderup.</p>

Anlægstype: Adelby/bydel	Anlæggelsestidspunkt: Omkring overgangen mellem vikingetid og middelalder
------------------------------------	---

<p>Bemærkninger:</p> <p>En adelby er en landsby, der modsat de middelalderlige udflytterbebyggelser ikke er anlagt ved udflytning. Vindeballe hed indtil begyndelsen af 1500-tallet. Tranderup og dens vestlige del.</p>

Historiske tildragelser:

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
----------	----------------	------------------------	--------------------

RELIKT-VURDERING

a. By-tomten

 velbevaret opløst delvis bevaret opløst og nybebygget

Ca. halvdelen af byens gårde er flyttet ud, mens resten ligger tilbage i byen langs den slyngede vej, som stadig er bevaret. Der er sket en del nybyggeri på de gamle tomter og langs bygaden i øvrigt. Vejforløbet er velbevaret - også med vejen parallelt med bygaden. Toftesystemet er opløst, blandt andet p.g.a. det meget nybyggeri.

b. Skelsystem

 vangesystemets hegn udskiftningshegnene intet af betydning

En stor del af udskiftningshegnene.

c. Ressourceområde

 større engareal større skovareal uopdyrkede bakker med mere end 12 % fald større overdrevarsareal størsteparten opdyrket

Engområde nord for byen.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

STATISTIK

Areal: 419 ha							
Tønder hartkorn	1664	1688	1868	1903			
			73				
Bebyggelsesenheder:							
	1483 ¹⁾	1533	1627-28	1707-10	1774	1868	1903
Gårde:		21	18	17	16	18	20
Huse:				10 ²⁾			
Huse m/ jord:					22	31	30
Huse u/ jord:						20	23
I alt:		21	18	27	38	69	73
Størrelsesfordeling i tønder hartkorn:							
	1-4 tdr. htk.	5-8 tdr. htk.	8- tdr. htk.	Gennemsnit			
(100%) 1707-10							
(100%) 1774							
(89%-1:2) 1868	14	4	-	3,8			
(100%-1:2) ¹⁹⁰³	18	2	-	3,4			
Folketal:							
	1769	1870	1901				
Voksne:	100	201	218				
Børn:	60	112	73				
I alt:	160	313	291				

1) Under Tranderup

2) Incl. 1 vandmølle (Oddebæks).

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
-----------------	-----------------------	-------------------------------	---------------------------

	Besiddelsesforhold: Selvejere:		Kronen:		Indensogns hovedgårde:		Udensogns hovedgårde:	
	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse	gårde	huse
1707-10							17	10
1868	18	51						
1903	20	53						

Udviklingsbeskrivelse:

Det 419 ha store ejerlav takseredes i 1868 til 73 tdr.htk. Vindeballe er, som balle-navnet antyder, oprindeligt den vestlige bydel af Tranderup. Af det oprindelige ejerlav er landsbyen fra 1624 hovedgården Vodrup udparcelleret. Ved Odderens Bæk omtales fra 1707 Ærøs eneste vandmølle.

Vindeballe blokudskiftedes i 1774 og siden er 8 gårde flyttet ud.

I 1584 mageskiftedes kongen til hertug Hans bl.a. 3 gårde i Vindeballe og 2 gårde i Vodrup. Vindeballe lagdes under det nyoprettede gods Gråsten (Gravensten) og egaliseredes i 1689. Hovedgårdene Gravensten og Vodrup nedlagdes i 1767.

Overgangen til selveje skete i 1787.

Antallet af gårde synes dalende fra 21 i 1533 til 17 i 1707, men stabiliseredes herefter på dette niveau i forbindelse med en egalisering i 1689. Hustallet voksede kun i beskedent omfang gennem det 19. årh.

FYNS AMT	Herred: Ærø	Kommune: Ærøskøbing	Sogn: Tranderup
-----------------	----------------	------------------------	--------------------

Sammenfattende vurdering:Ingen
interesse: Interesse: Stor
interesse: Særlig
interesse: **Landsbytypologisk vurdering: Stor interesse.**

1. Anlægstype. Vindeballe udgør oprindeligt den vestlige bydel af Tranderup, jfr. -balle navnet. Byen er centralplaceret og har agerorientering. Byformen er reguleret vejby.
2. Udviklingstype. Byen samledes sidst i 1500-tallet af hertug Hans og lagdes under det nyoprettede gods Gråsten (Gravensten). I tilknytning hertil oprettedes i 1624 nabohovedgården Vodrup. Vindeballe egaliseredes i 1689.

Sammenfattende drejer det sig om en forholdsvis sjælden anlægstype med enkelte udviklingsmæssige karakteristika.

Relikt-vurdering: Stor interesse.

1. Bytomten er delvis bevaret.
2. Kulturlandskabet har bevaret en stor del af udskiftningshegnene samt et større engareal.
3. Særlige relikter: -
4. Arkæologiske interesser: min. 3 frilagte gårdtomter.

